

The Kabbalists in Morocco /

על המקובלים במארוקו (תיקונים והוספות)

Author(s): משה חלמיש and Moshe Hallamish

Source:

Daat: A Journal of Jewish Philosophy & Kabbalah /

דעת: כתב-עת לפילוסופיה יהודית וקבלה

(חורף תשמ"ו), pp. 87-131 No. 16

Published by: Bar Ilan University Press

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/24185855>

Accessed: 12-11-2017 10:37 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Bar Ilan University Press is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to
Daat: A Journal of Jewish Philosophy & Kabbalah / דעת: כתב-עת לפילוסופיה יהודית וקבלה

JSTOR

<http://www.jstor.org>

משה חלמיש

על המקובלים במארוקו (תיקונים והוספות) *

בשנת תשל"ח מסרתי את רשימתי "המקובלים במארוקו", שראתה אור בשנת תש"ם. רשימה זו היתה ראשונית, ונועדה לשמש מבוא ומניע לחקר הקבלה במארוקו. אין צריך לומר, שבמחקריו הרבים של פרופ' ג' שלום לא נפקד מקומם של מקובלי המגרב, וכן במחקרים של אחרים, אך לא נתפרסמו מחקרים ספציפיים לפני שנות השבעים, וגם מה שהופיע סמוך לאחר מכן לא היה אלא במידה מועטה. בלא להיכנס לבידור הגורמים לכך, דומה כי מעמדה של הקבלה, לפחות במארוקו, לא הצדיק התעלמות זו. בעת הכנת הרשימה הנזכרת, היא היתה מן הסוגיות הראשונות.

בינתיים החל המחקר נותן דעתו ביתר תשומת-לב לאשר התרחש בארץ מבוא השמש, ואף בידי היה סיפק להוסיף ולעיין בכתבי-יד שונים. החומר שנצטבר, חייב בראש ובראשונה תיקונים, כדי לא לתת מכשול; ונוסף לכך, השלמות והוספות, כדי לשמש כלי יעיל יותר. אין אנו מתברכים בלבנו שנשלמה המלאכה, בעיקר מחמת התנאים האובייקטיביים של מצב הדפוס ושימור כתבי-היד בארצות המערב. עם זאת, יש לקדם בברכה כל פירסום, אם ההדרת טקסט ואם בירור מדעי, המציע קדימה את המחקר. (במיוחד יש לזכור, שעקב העלייה לארץ נשתנו דפוסי-חיים ואורחות תרבותיים ודתיים, כך שנשקפת סכנה לחומר פוטנציאלי שבכתובים. יש לעודד איפוא פירסום חומר המצוי בידיים פרטיות, עם הזהירות הנדרשת בכל חומרת הדין המדעי.) רשימתנו עובדה ונכתבה איפוא מחדש. למרות האמור לעיל, אי-אפשר שלא לציין את חיבוריהם ההיסטוריים והביו-ביבליו-גרפיים של שני חכמים מבני מארוקו, הלוא הם: ר' יעקב משה טולידאנו, בספרו "נר המערב" (ירושלים תרע"א, ובמהדורה חדשה: שם תשל"ג), ור' יוסף בן-נאיים, בספרו "מלכי רבנן", בתוספת הקונטרס הביבליוגרפי הנספח בסופו בשם "כבוד מלכים" (ירושלים תרצ"א, וד"צ שם תשל"ה). אולם חיבורים אלה, כמו גם פירסומיו הנוספים של טולידאנו, אינם מיוחדים לקבלה במארוקו, וההיקף הכוללני עלול להיות בעוכריהם, אך זכות הראשונים שמורה להם לטוב ולמוטב, ועם ההסתייגויות והטעויות עדיין משמשים הם מקור חשוב לדיעת קורות חכמי מארוקו. אכן, עשינו בספריהם שימוש רחב, כפי שיראה הקורא להלן.

* ראה מ' חלמיש, 'המקובלים במארוקו', "ממזרח וממערב", ב, תש"ם, עמ' 205—235.

בעיקר נהגנו כן, אלא אם כן היתה ראייה לסתור, בהסתמך על הבאות של המחברים הנ"ל מתוך כתובות או תעודות משפטיות אחרות שהיו נגד עיניהם.

עריכת הרשימה חייבה איפוא זהירות בהסתמכות זו. נוסף לכך, אצל רבים מרבני מארוק היה "הזוהר", בעיקר, חלק מן החינוך התורני, ולא תמיד ברורה איפוא ההבחנה בין מקובל יוצר ומי שהקבלה היא חלק מתודעתו, לבין תלמיד-חכם שהשכלתו הרוחנית מקפת גם את תורת הסוד. העובדה, שחכמים מסויימים לא הותירו אחריהם, ועל כל פנים לא הגיע לידנו, חומר בכתובים, אינה משמשת הוכחה בלעדית למידת מעורבותם בעולם הקבלה. ומה שלא נגלה לנו עד היום, עשוי להתגלות מחר. משום כך כללנו את כולם ברשימה אחת, עם שלפעמים מקננים חששות כלשהם.

הרשימה ערוכה בסדר אלפביתי של שמות פרטיים. באלה הרישום ברור בדרך כלל. הקושי הוא בשמות משפחה. כגון: אבן-בן, צבאן-אצבאן, מראג'י-מאראג'י, שלרוב השפעת הערבית על ההגייה היא שגורמת שינויי כתיב. ברישום זה, התעלמנו מבחינת סדר הרישום מן אבן-בן, וקבע איפוא שם המשפחה. לבד מזה, קשה לכלול כללים. לכן, לפעמים יהיה על הקורא להפך פנים ואחור על גבי השמות כדי למצוא מבוקשו. אך ההכרח לא יגונה, ונקווה שהטורח לא יהיה רב. בעיה נוספת היא, נדודיהם של החכמים, ממארוק אל מחוצה לה או אל תוכה. לרוב נהגנו להכניס לרשימה את החכמים שעיקר שורשם הרוחני במארוק, או שזכו להשפעה בתוכה גם אם שהו בה זמן מועט יחסית. לעתים רחוקות הזכרנו שמות אחרים כדי להעיר עליהם. ייתכן ששיקול הדעת במקרים מסויימים לא ייראה בעיני הכל, ואולי אף אנו נשנה דעתנו בשעה אחרת, שהרי "לא כל העתים שוות", אך דומה ששום לקסיקון מצומצם לא יימלט מכגון דא. עם זאת, אין הרשימה מיועדת להביא את כל החומר הידוע על האיש, אלא ראשי-פרקים בלבד, ובעיקר במה שנוגע להיותם מקובלים. לפיכך לא יימנו, למשל, חיבורים הלכיים במסגרת סקירת חיבורי המקובלים. נקווה שיהא בכך כדי לתרום לבירור מעמדה של הקבלה בארץ מבוא השמש.

* * *

אברהם אביחצירא. תאפילאלת(?). (ראה מ"ר, יז ע"ד).

אברהם אדרוטיאל בן שלמה. יושב בפאס, חיבורו "אבני זכרון" (כתי"י ניו-יורק/בהמ"ל 1746, 1659, 2089 ועוד). נכתב ברבע הראשון של המאה ה-16. המחבר מספר על "החכמים השלמים מרביצי תורה ראשי הישיבות", שהוא יושב בקרבם. "ואני הצעיר תלמידיהם המתאבק בעפר רגליהם שותה בצמא את דבריהם כל ימי גדלתי ביניהם ולמדתי בתלמידיהם... ומרוב התשוקה בינותי בספרים דברי הראשונים והאחרונים להבין דבר תורה וסודותיה". תוך כדי כך, ספרים שונים "באו לידנו מהחכמים הקדמונים מלבד מה שנתעלמו ממנו לרבבות ולאלפים. וגם מספרי האחרונים יקרים ונכבדים סודות כמוסים באלף מסגר סגורים"¹. ממקורות שונים אוסף המחבר חומר על שאלות עיקריות בקבלה. אוסף זה הוא ממש אוצר בלום, ונזכרים בו גם ספרים שאבדו בינתיים². לא לשווא מרבה לצטט

1 ראה שלום, פרקים, עמ' 155—156.

2 ראה שם, עמ' 69—70. ראה גם מאמרו של משה אידל, 'ר' יהודה חליוה', בקובץ "שלם", ד, תשמ"ד, עמ' 121 הע' 14.

אותו כשני דורות מאוחר יותר, ר' יעקב אפרגאן, בספרו "מנחה חדשה", והוא מכנה אותו: "המקובל האלוהי נר ישראל", וכיצא באלה.

אברהם אזולאי בן ישראל. ת"ך—תק"א³. מגדולי הקבלה במזרח. ישב במראכש, זמן מה גם בתטואן ובמכנאס. נודע כבעל מופת ומלומד בנסים. היה מתלמידיו של ר' יצחק די לויה ממראכש⁴, מחשובי רבני זמנו. חברם של ר' אברהם ו' מוסא ור' יעקב בן מראג'י. מבין תלמידיו: ר' יעקב פינטו ור' ישעיה הכהן. ליקוטים מפירושו לספר "הזוהר" נכנסו לתוך "מקדש מלך" של תלמידו, ר' שלום בוזאגלו. בספר "אוצרות חיים", ליורנו תר"ד, נדפסו גם הגהותיו⁵, ובשער שם כתוב: "... הגהות... הגי אשלי רברבי רבני גאוני המערב חסידי קדושי עליון ה"ה כמוהר"ר אברהם אזולאי זצ"ל וכמהר"ר אברהם בן מוסא זצ"ל מתושבי עוב"י [= עיר ואם בישראל] מראקיס יע"א עלוי עליה". לפי הקולופון שבסוף הספר נעתק "מספר אוצ"ח כ"י דהועתק שנת והיה שברי [= תק"ל] על יד הרב... משה מאימראן זצ"ל מעיר מקנאסא".

אברהם אזולאי בן מרדכי. פאס, ש"ל—חברון, ת"ד(?)⁶. בפאס הגיע לידיו ספר "פרדס רימונים" של רמ"ק, הוא התרשם ממנו עמוקות ונדר לעלות לארץ ישראל. עלה בשע"ה. תולדותיו מסופרות בהקדמות ספריו, וכן אצל החיד"א בשע"ג, אות טו⁷. מחיבוריו הקבליים ייזכרו: "זהרי חמה", קיצור מספר "ירח יקר", הוא פירושו של ר' אברהם גלאנטי ל"זוהר" (ונציה תט"ו); "אור החמה", "הפירוש החשוב ביותר, המקיף את כל הזוהר על התורה"⁸. מהדורה שלמה נדפסה בפרעמישלא תרנ"ו—תרנ"ח (דפוס-צילום, בני-ברק תשל"ג); "חסד לאברהם", רובו בנוי על שיטת הרמ"ק⁹. חובר בעזה. נדפס ראשונה באמשטרדם תמ"ה; "בעלי ברית אברהם", פירושים על התנ"ך. אף הוא חובר בעזה. נדפס בוויילנא תרל"ד.

אברהם אלנקאך בן יוסף. יליד פאס. המחצית השניה של המאה הי"ח וראשית הי"ט¹⁰. ידוע ב"מחזור קטן לימים נוראים כמנהג ק"ק ספרדים", שיצא בעריכתו, ונדפס לראשונה

- 3 על תאריך פטירתו, ראה בניהו, מיכאל, עמ' יג, הע' 17. וכן כתב בזמנו באנציקלופדיה לגדולי ישראל, בעריכת מ' מרגליות, עמ' 16. ברם, לפי ג' שלום (אנציקלופדיה עברית, כרך א, טור 209; וכן שם, כרך ז, טור 727) — בשנת תצ"ו. וראה גם נה"מ, עמ' 161; מ"ר, סט ע"ד; עובדיה, פאס, ח"ב, עמ' 241. — פיוט לכבודו נדפס בס' שבחי צדיקים, ג'רבה תש"ח, כט ע"ב—ל ע"א, מתחיל: "אפצח שיר מהללי".
- 4 נפטר בחודש אב תע"א. ראה לקמן הע' 132.
- 5 הן נמצאות גם בשולי כת"י ניו-יורק/ליהמן 162, שם 79, ועוד. תשבי (ראה לקמן הע' 8), עמ' 202 הע' 32, לא שם לב, כנראה, לקיומם של שני אישים בשם ר' אברהם אזולאי. אף סבור אני שהפיוט לסוכה שהביא שם תשבי, מתברר הוא ר"א בן ישראל.
- 6 וכן עיין גליס, אנציקלופדיה, ח"א, עמ' יט—כב. ושם רשימת חיבוריו (הטעונה תיקון בכמה פרטים) וביבליוגרפיה. וראה גם רשימת עמאר, עמ' 252—254.
- 7 עיין תשבי, משנת הזוהר, ח"א, עמ' 114—115.
- 8 ראה בסוף ההקדמה לס' חסד לאברהם. אך ראה גם בהקדמתו לס' אור החמה. וראה י' תשבי, 'יחסו של ר' אברהם אזולאי לקבלת הרמ"ק ולקבלת האר"י', "ספונות", טו, תשמ"ס, עמ' 191—203. ושם הרחבת דברים על יתר הספרים, וכולם חוברו בא"י. וראה גם מאמרה של ברכה זק, ב"קריית ספר", נ"ו, תשמ"א, עמ' 164—175.
- 9 בן-גאיים, מ"ר, יח ע"ג, כתב כי ברעב שהיה בשנת תצ"ח עבר לליוורנו. נראה לי שהוא

בליוורנו תקס"ג. המחזור, הנקרא "זכור לאברהם", בנוי על-פי כתבי האר"י וספר "חמדת ימים". תפוצתו היתה רבה מאוד, ועל כך תעיד הדפסתו החוזרת ונשנית. למשל, פעם נדפס המחזור כמנהג "אלגיר ובנותיה" (ליוורנו תרמ"ו), אך בעיקר "כמנהג ק"ק ספרדים שבקוסטאנטינא ומדינות מזרח ומערב ואיטאליא" (ליוורנו תר"ז, תרכ"ה, תרנ"ד, תש"ז, תשי"ז, תשכ"ב, תשכ"ח, תשכ"ט, תשל"ז, ואולי אף יותר מזה).

אברהם אלקלי. בכת"י ירושלים 330 8°, דף 238ב, נעתק "סוד נפלא לקדושת הקולמוס". מסיים: "קבלתי פא"פ בשם חכמי מערב בשם החכם השלם כמהר"ר אברהם אלקלי ז"ל". (וראה ג' שלום, כתבי-יד, עמ' 75).

אברהם אנקאווא בן מרדכי. המאה ה-19. יליד סאלי. רב ומקובל. נצר למשפחת מגורשים, שחלקם נתיישב במארוקו. חיבוריו עוסקים בענפים שונים. זמן מסוים היה בליוורנו לשם הוצאת ספריו. חיבוריו הקבליים הם: "חמר חדת ועתיק" (ליוורנו תר"ט), והוא קיצור ספר "שפע טל", בהוספת הערות משלו (בדף יז ע"ב הוא מספר על מה שאירע לו "בעיר גיבאלטאר אור כ"ב לאלול ש"ש [= של שנת] תג"ר לפ"ק"); בשנת תרכ"ב הוא נושא תפילה שיוזכה להדפיס את "ספר אוצר החכמה, והוא קיצור ספר אוצ"ח לרבינו מוהר"ח זיע"א, כללים תת"פ כנגד נשימות השעה" (הקדמה ל"כרם חמר"); תפילות וכוונות לתקיעת שופר, נדפסו בסוף ספרו "זכור לאברהם" (דיני טריפות וכו'), ליוורנו [תקצ"ט]; מהדורות שונות של סידורי תפילה עם דינים וכוונות, והם: א. "חסד לאברהם" (ובראשי הדפים נקרא: "שער השמים"), סידור לכל ימות השנה¹⁰ (ליוורנו תר"ה, תרל"ח); ב. "למודי ה'" — מתחלק לשניים: חלק התפילות נקרא 'תפלת כל פה' (ליוורנו תר"ח); וחלק הדינים נקרא 'כלבו'. והוא בעצם לקט של דינים, הבנוי בעיקרו על החיד"א (ליוורנו חש"ד [תר"ח]); ג. "ספר קול תחנה... כלול מחמש עניינים לסדר השנה, ראשון ראשון כעביר, גם לרבות כוונות בתוך התפלה... ואלה מוסיף דינים השייכים לתענית דט"ב לקוחים מספרי הרב חיד"א וצ"ל ומסודרי" מיד הדר הוא התכם השלם והכולל כמה"ר אברהם אנקאווא נר"ו" (ליוורנו תר"ד [ובתרנ"ג נדפס בשם: "קול ה' תחנה"]). חיבור זה גפוף יותר בשם "חמש תעניות" (ליוורנו תר"ד, ועוד [בסופו באו קינות מפרי עטו, אך בלא משמעות קבלית]); ד. "ספר חקת הפסח" (ליוורנו תקצ"ט, תר"ג ועוד) — תיקונים לחודש ניסן, ונוסף "פירוש בלשון ערבי לכל סדרי החג שסידר החכם השלם והוותיק כהה"ר אברהם אנקאווא הי"ו" (אף פה יצוין כי הפיוטים שחיבר אינם קבליים, אך בהלכות

הקדים את המאוחר, אלא אם כן היה אז צעיר לימים. מכל מקום, בכ"ח בשבט תקמ"ח ניתנה לו הסכמת רבני ליוורנו להדפסת תקוני הוזהר. בתחילת הספר ובסופו באו פיוטיו השונים (ברובם אינם קבליים), והם נושאים תאריכים, שהמוקדם בהם הוא תקמ"ג. כמו כן, ציין את מקום חיבוריהם, כגון: פאס, תלמסאן, טראבלס ותונס. וראה בפנים על המחזור שנדפס בתקס"ג. עיין עוד רמ"ש גירונדי, תולדות גדולי ישראל באיטליה, טריאסט 1853, עמ' 47.

¹⁰ "מסודר על סדר 'תפלת החדש' הנדפס בעיר הזאת מכמה שנים ע"י הרב חיד"א ז"ע. ונוסף בו אדרא וזוטא... פי' קצת תפלות וברכו' מהרב אבודרהם... ופירוש ממחזיק [= ממחזור קטן] למהר"א אלנקאר ז"ל אורים ותומים... ואישור מוסיף כל כוונות הנדפסים בספר שערי רחמים דבר דבור על אפניו מגוית האר"י זיע"א... ותהי מחצת סידור הספר הנחמד הזה על ידי החכם השלם והכולל כמהר"ר אברהם אנקאווא נר"ו".

שולבו דברי קבלה). תיקון זה כלל גם את סדר ההגדה של פסח¹¹; ה. בשנים תר"יב ותרט"ו (ועוד) נדפס בליוורנו ספר "שכיות החמדה", והוא פסח מעובין¹², אף הוא בעריכת אנקאווא, וכפי שמתאשר משער "תפלת כל פה", ליוורנו תר"ח. עוד ייזכר ספר הדרושים "מלל לאברהם" (ח"א—דרושים על התורה, ח"ב—דרושים בתחומים שונים, ח"ג—לא ראיתי), מכיל ציטוטים לא מעטים מן "הזהר", מכתבי האר"י ומספר "חמדת ימים". נדפס בליוורנו תרל"ה¹³. כן ערך את "אוצרות חיים" מהד' ליוורנו תר"ד. ר' יעקב רקח (שערי תפלה, ליוורנו תר"ל, כב ע"ב) מספר: "ראיתי ציור מגורה נאה מהרב מהר"א אלנקר ז"ל בכת"י וכתוב בה כל המעלות".

אברהם אסקירא בן מסעוד. המאה הט"ז. רי"מ טולידאנו מספר שראה כת"י של ספר המלכות עם פירוש "גנוזי המלך" מאת ר' אברהם¹⁴.

אברהם אצבאן. מאה י"ח. מכנאס. בתוספת למכתב שכתב אל "הדיין כהה"ר יהושע", הוא מבקש לקבל בהשאלה את הספרים: "עשרה מאמרות" של הרמ"ע מפאנו, ו"ספר רוזאל"¹⁵.

אברהם בלולו. מחכמי דמנאת. בכתובה תואר כ"חסיד ועניו מקובל אלוהי" (מ"ר, יז ע"ב).

ר'א הכהן. מוזכר כמה וכמה פעמים בסוף ספר "מאור ושמש". בדף קכא, שם, נזכרים "ליקוטיו".

אברהם הלוי ברוכים. (בערך 1515—1593). עלה לארץ ישראל. ידוע ממקורות וממחקרים שונים¹⁶, וברצוני לציין בקצרה רק שני מקורות בהם הוא נקרא על שום מוצאו. בספר "חזיונות" לרח"ן¹⁷ כתוב: "זקן אחד בדמות הר' אברהם הלוי מוגרבי" וכו'. וב"ספר

- 11 ראה א' יערי, ב"קריית ספר", לח, תשכ"ג, עמ' 388, מס' 181.
- 12 ראה שם, עמ' 386, מס' 170, 171. אם כי לדעתו של יערי, הכוונה בקיצור "אב"א" היא לאליהו בן אמוזג, שהיה אז בן שלוש שנה בלבד! יש להוסיף, כי החתימה "אב"א" נמצאת גם בשער ס' חמר חדת ועתיק של אנקאווא.
- 13 וראה עליו עוד נה"מ, עמ' 209; מ"ר, יז ע"ג; כבוד מלכים, שם, ט ע"ד, י ע"ג; וכן ש' בר-אשר, פתח דבר ל"תקנות יהודי מרוקו", ירושלים תשל"ו, עמ' 10.
- 14 ראה טולידנו, אוצר גנוזים, עמ' 211. בשנת שכ"ח כתב בקולופון של ס' שערי צדק, כת"י קיימברידג' 1521: "ותשלם כל המלאכה פה כפר מוגיתא היושבת על נהר דרעה בששי בשבת כג יום לחדש שבט השכ"ח ליצירה ע"י צעיר התלמידים אשר שמו ביהודים נקרא אברהם בר מסעוד אסקירא". וראה אליאור, דרעה, עמ' 38, 53, 60. ואין יסוד להשערתה בדבר זיהוי הספר גנוזי המלך עם זה שבכת"י גני-יורק/ליהמן 211, שהוא של אביחצירא.
- 15 ד' עובדיה, קהלת צפרו, ח"א, עמ' 409. וראה מ"ר, יב ע"ג, המביא מכתב שנשלח אליו, ובו תואר כמקובל.
- 16 וראה גליס, אנציקלופדיה, ח"א, עמ' נא—נג. על האפשרות המפוקפקת שהוא מחבר הספר גליא רוא, ראה ד' תמר, בספר הזכרון ליצחק בער, ירושלים תשל"ט—תשמ"א, עמ' 234 הע' 26; ר' אליאור, גליא רוא, מהדורה ביקורתית, ירושלים תשמ"א, עמ' ו.
- 17 ירושלים תשי"ד, עמ' מט.

הגלגולים" 18 נאמר עליו: ר' אברהם הלוי המוגרבי הוא משרש יעקב אבינו. רח"ו אף מצטט מפיו דברים בשם האר"י 19.

אברהם חליוואה. המאה ה-18. מחכמי מכנאס. נכדו מעיד שהיה חכם "בגולה ובנסתר" (מ"ר, טז ע"ג; נה"מ, עמ' 189).

אברהם טנזי. מאה י"ט. בס' בגדי שש, לר' יוסף בן שלום גבאי, דאר אלביצ'א תרפ"ט, ג ע"א, נאמר: "שמעתי מפי הרב המקובל כמוהר"ר אברהם טנזי זצוק"ל שפירש עפ"י מ"ש רבינו האר"י ז"ל וכו'.

אברהם מנסאנו בן יהונתן בן עמנואל. נפטר בשנת תקמ"א 20. מרבני פאס. תלמידו של ר' שמואל אלבאז. כתב חיבורים רבים, ובחלקם שזורים דברי קבלה 21. "היה חכם מקובל ומליץ". אף בקינת חתנו, ר' חיים דוד סירירו, הוא מכונה "חכם הרוזים" וכדומה 22.

אברהם בן מוחא. המאה ה-16(?). בקובץ ליקוטים קבליים (כתביד ניו-יורק/ביהמ"ל 1805) שנכתב בצפון-אפריקה במאה ה-18 כתוב: "כתב בס' קדמון כ"י משם מקובלי דרעא ז"ל, וז"ל: שאל ר' יוסי הגלילי את ר' אברהם בן מוחא, מדוע אין אנו מניחין תפילין בט"ב כי אם התפלה של יד, ואין מניחין תפלה של ראש. והשיב לו, איכה ישבה בדד, איך ה"א ישבה בדד. והסימן כי אין האיש בביתו הלך בדרך מרחוק. עכ"ל" (דף 46ב). יחס הפוך מתבטא בכת"י ששון 921, מו ע"ב: "וכך שמעתי מה"ר אברהם אבן מוחא שכך קבל מה"ר יוסף בן שלמה ז"ל הגלילי", לענין תפילת ליל שבת. ושמא היו חברים ובעלי מסורות שונות. מכל מקום, בכת"י ביה"ד בלוגדון 121, עד ע"ב, נמצא: "קבלת ר' אברהם בן מוחא שקבל מר' יצחק קצב ז"ל" 23. וכן נמצא בס' מנחה חדשה, כת"י ליברפול 12044, דף 507א: "עוד מצאתי כתוב משם המקובל הה"ר אברהם בר מוחא זלה"ה בסוד ענין השמטות".

אברהם ו' מוסא בן שלמה. נולד סמוך לשנת ת"כ, כנראה בתטואן 24. נפטר בכ"א באדר תצ"ג בתוניס 25. החיד"א בשו"ג כותב עליו: "רב מובהק, מקובל גדול א' מרבני מערב

18 ח"ב, פרעמישלא תרל"ה, ט ע"ד (בדפוס גשתבש הכינוי: המונדכי).

19 למשל, שער רוח הקדש, ירושלים תער"ב, יא ע"ב. הדבר מעניין כי ב"ספר גלגולים השלם", פרעמישלא תרל"ה, פרק סו, אומר עליו רח"ו כי "הוא שכחן ואינו יכול ללמוד היטב בחכמת האמת".

20 לפי טולידנו, נה"מ, עמ' 187, נפטר ביום ד' ט' באלול תקמ"א, והוא מסתמך על כת"י כלשהו. בעקבותיו, כנראה, הלכו: מ"ר, ז ע"ד; רשימת עמאר, עמ' 306. אולם בכת"י קיימברידג'–הרוורד Heb. 33, יש בראשו הספר, ולפיו: "גלב"ע יום ה' בשבת ד' לאייר ש' מאשר [= תקמ"א, 1781] שמנה לחמו".

21 ראה, למשל, צלצלי תרועה (פירוש לתהלים), כת"י ניו-יורק/ביהמ"ל, אוסף בן-נאיים 2, נה ע"ב, עט ע"ב, ועוד.

22 מ"ר, ט ע"ב. וראה עוד אסף, לתולדות, עמ' 200.

23 וראה אליאור, דרעה, עמ' 56 הערות 60–62.

24 ראה בניהו, מיכאל, עמ' י.

25 ראה השיר על מצבתו. בניהו, שם, עמ' לד.

הפנימי". תחילה חי במארוקו ואחר-כך עבר לתוניס. לדעת בניהו²⁶, "בשנת ת"פ בערך כבר נמצא בתוניס, שכן עיקר חיבורי חיבר בעיר זו, ושם העמיד רובי תלמידיו". ברם, לפי זה נצטרך להניח שלא כתב לפני היותו בן שישים אלא מעט. הדעות חלוקות אם אכן היה תלמידו של ר' מנחם עטיא²⁷. היה חברם של ר' אברהם אזולאי ור' יעקב בן מראגי. מפי האחרון זכה גם לשבחים²⁸. הגהותיו לספר "אוצרות חיים" נדפסו בליוורנו בשנת תר"ד²⁹ יחד עם אלה של ר"א אזולאי. ה' מוסא התייחס בהערכה מופלגת לקבלת האר"י³⁰. מיוחס לו פירוש קבלי להגדה של פסח³¹. וראה לעיל: אברהם אזולאי בן ישראל.

אברהם סבע בן יעקב³² דרשן ופרשן, חוקר ומקובל. ממגורשי ספרד, בה חיבר חלק מחיבוריו. מזכיר בספרו "צרור המור", פרשת ואתחנן, את דרשותיו "בכל בתי כנסיות של קהל פאס". הרב י"מ טולידאנו מצטט את הערתו של א' מארכס, כי ר"א סבע "העתיק בן' כסליו רס"ת את הס' לבנת הספיר"³³. כן חיבר "פי' התפלות על דרך הסוד"³⁴, שלא הגיע לידינו אלא דף אחד בלבד. חיבורו הקבלי האחרון שזכיר הוא 'פירוש עשר ספירות', "שכתב להר' עלאל בן אלחאיך ז"ל מארץ תלמסאן"³⁵. וראה ע' אברהם צבת.

אברהם בן עטר בן יעקב. בהקדמת "שיר מכתם" של ר' יהודה בן עטר, משרטט בנו, עובד, שושלת יוחסין, ובה מציין את סבו יעקב כ"בן לאותו צדיק החכם השלם בחכמת האלהות... ר' אברהם"³⁶.

אברהם עלון. בן-גאיים (מ"ר, ז ע"ב) מונה אותו כאחד ממקובלי דרעא, במאה השש-עשרה³⁷.

- 26 שם, עמ' יד.
- 27 ראה שם, והע' 6.
- 28 ראה שם, עמ' יא.
- 29 ראה גם כת"י ניו-יורק/ליהמן 79.
- 30 ראה בניהו, מיכאל, עמ' כא.
- 31 נה"מ, עמ' 158–160; כבוד מלכים, טו ע"ג; אנציקלופדיה עברית, כרך א, טור 209. על חיבורי ר"א אבן מוסא, ראה עוד בניהו, מיכאל, עמ' טז, כא–כו.
- 32 ראה עליו נה"מ, עמ' 81–83; נחמיה שמואל ליבאוויטש, רבי אברהם סבע, ברוקלין תרצ"ו; דן מנור, 'לתולדותיו של ר' אברהם סבע', "מחקרי ירושלים במחשבת ישראל", ב, תשמ"ג, עמ' 208–231; הנ"ל, 'כתבי ר' אברהם סבע', "ספונות", יח, תשמ"ה, עמ' 317–338.
- 33 נה"מ, עמ' 227.
- 34 ראה שו"ת הרדב"ן, סי' אלף קכו, ווארשא תרמ"ב, ח ע"ד. הדף נעתק בכת"י ששון 919, עמ' 231–232. וראה מנור, ב"ספונות", שם (הע' 32), עמ' 336–337.
- 35 כת"י ששון 919, עמ' 85–89. וראה שלום, מפתח, עמ' 504, מס' 49; מנור, ב"ספונות", שם (הע' 32), עמ' 337–338.
- 36 שיר מכתם, ירושלים תר"מ, ד ע"ב. וראה גם נה"מ, עמ' 139 הע' מג.
- 37 לא הבינתי את דבריה של אליאור, דרעה, עמ' 50 הע' 43. ברשימתי הקודמת מניתי את א' עלון בין המקובלים שהעדות עליהם רופפת כמקובלים, אך לא כאישים היסטוריים, ודבר זה גלוי לעין כל קורא ברשימה. לעצם הענין גם היא מסכימה במפורש "שספק אם היה מקובל".

אברהם פינמו בן יעקב. מו"ץ במראכש. לפי בן-נאיים (מ"ר, ט ע"ג), נפטר אחרי תקצ"ג. אך ג' בן-מנחם הוכיח שנפטר בתקס"ג—ד³⁸. הוא כתב פירוש על "הזוהר" בשם 'הדרת קדש', וכתב-יד המחבר נמצא בגנזי מוסד הרב קוק מס' 1314 (בסופו שירים וקניות). בחיבורו זה נזכר ר' שלום בוזגלו (שהיה תלמיד של אביו—ע"ע) לעתים קרובות. הגהותיו לספר "אוצרות חיים" נרשמו, למשל, בשולי כת"י גיו"ורק/להמן 162, וביתר הרתבה נדפסו בספר "מקום בינה", שאלוניקי תקע"ג, מד ע"ב—גב ע"ב. הגהות לכוונת המועדים נדפסו בספר "שערי בינה", כנ"ל, לא ע"ב—לו ע"א.

אברהם צבת. "סוד הקדושה של כתר לחכם ר' אברהם צבת ז"ל", הועתק בכת"י המוזיאון הבריטי 10521, דף 2א, והוא מן המאה הי"ז. השאלה, האם המחבר הוא ר"א צבת, או שמא לפנינו קטע נוסף מפירוש התפילות של ר"א סבע?

אברהם רפאל קוריאט בן יהודה. סביב 1800. יליד תטואן, מו"ץ במוגאדור, לשם עבר בתקמ"ז, אחר-כך המשיך בנדודיו (גה"מ, עמ' 200—201). בהקדמת ספר "מעשה רק"ם", מאת אחיו יצחק, מיום י"א בתשון תקס"ו (משום-מה רושם בן-נאיים, שם, ט ע"ג—ע"ד, תאריך זה כיום פטירת ר' אברהם), הוא מכונה "צדיק וחסיד איש אלקים קדוש הוא הרב הגדול מעוז ומגדול בנגלה ובנסתר כמהר"ר אברהם קוריאט זצ"ל". בהקדמות לשו"ת "זכות אבות" (פיסא תקע"ב) שחיבר, הוא מכונה "החכם השלם הרב הכולל בישראל להלל המקובל האלוהי"; בדרושים שבסוף הספר יש קצת דברי קבלה. ובהקדמת בנו, יהודה, מסופרים כל מיני אסונות ותלאות שעברו עליו. ר' יוסף כנאפו מביא מתוך ספר של אליהו בן אמוזג אשר סיפר על זקנו, ר' אברהם קוריאט, "שבכל לילה היה מתוודה וודוי גדול בבכייה עצומה כמו וודוי של יום הכפורים שחרית"³⁹.

אברהם שלום. מגדולי המקובלים בדרעא, במאה ה־16. ראה עליו: גה"מ, עמ' 109; מ"ר, יב ע"א; "ספר החזיונות" לרח"ו, ירושלים תשי"ד, עמ' ה.

אהרן אלתראד הכהן. מחוז מראכש. רבני מוגאדור תיארוהו כ"הרב המובהק המקובל האלוהי חסידא קדישא ופרישא" (מ"ר, כ ע"ג).

אהרן בן יוסף ו' יבגי. המאה הט"ז או הי"ז. כתב שיר על עשר ספירות עם פירוש ארוך, מובא בספר "מאור ושמש"⁴⁰, שבסופו כתוב: "עכ"מ [= עד כאן מצאתי] מהרב אהרן ו' יוסף ו' יבגי ז"ל שקבל מרביותיו ומסר לחביריו" וכו', החיבור מצוי גם בכתב-יד גיו"ירק/ביהמ"ל מס' 1650, דפים 108—135, משנת תנ"ג, על שם: "המקובל האלהי החר" אהרן ברכ"ה בר יוסף בן יבגי", וכותרתו "שיר על דרך האמת כולל דרכי הקבלה". אך

38 ראה מאמרו שנדפס ב"ארשת", ספר שנה לחקר הספר העברי, ב, תש"ך, עמ' 390—391.

39 יוסף כנאפו, טוב רואי, ליוורנו, תרנ"ט, סח ע"א.

40 ליוורנו תקצ"ט, א ע"א—יב ע"א. הנדפס שם הוא העתקה מהעתקה, לפי מה שנראה מן הכתוב בדף ט ע"ב. השיר נעתק גם בכת"י בית-הדין בלונדון 121, יא ע"א—טו ע"א. וראה שלום, מפתח, עמ' 500, מס' 15.

כתב־היד מטושטש, וברובו נשרף הגייר מחמת הדיו. בכתה"י ישנה הקדמה בת 7 שורות, שכאמור, רובה נאכלה, אך בשוליים מבצבצים השמות: מסעוד, ביטון, אליעזר. הקדמה זו לא נדפסה בס' מאור ושמש, אך השמות שם מקבילים בחלקם לנדפס, בסוף דף יב ע"א. כתה"י קטוע בסופו, ונפסק במקביל לנדפס, יב ע"א שו' 15. פיסקה מן הפירוש הוכנסה כאיטרפולציה לס' גנת ביתן, כת"י ביה"ד בלונדון 121, דף סו ע"א.

אהרן מאיר מריאל. בספר "מבוא שערים", שנעתק בידי המעתיק הידוע, דוד בן ישועה נטף בח' בכסלו תצ"ט, והוא בכת"י ניו־יורק/בהמ"ל 1684, נמצא בשולי כמה עמודים (כגון: 8ב, 109ב) הגהות, ועליהן חתם שמו.

אהרן הסבעוני בן ישועה. נפטר לפני תל"ג⁴¹. מחכמי סאלי. "עזר הרבה לרכא את התנועה של כת שבתאי צבי במארוקו" (מ"ר, כ ע"ב. וראה עוד להלן: משה אלבאז בר מימון). נראה לי, ש"הענו והחסיד המקובל האלוהי מהר"ר אהרן ישועה אשר מברביריאה", אשר לפי עדותו של ר' מגשה בן ישראל "בא למחננו קדוש השנה הוואת"⁴², הוא־הוא ר' אהרן הסבעוני. אך לא מצאתי במקורות אחרים המספרים על יציאתו של מקובל זה לאמשטרדם. שם קשורה יציאתו בהדפסת ספר "היכל הקדש" של ר"מ אלבאז, שהגהות שלו (על דרך קבלת האר"י) משולבות בתוכן.

אליהו אלענצ'י. תרל"א—כ' באייר תרפ"ו. "מרבני המערב שהתישב בירושלים, חסיד ומקובל ובעל מדות. היה ממנהיגיה של ישיבת 'בית־אל' ומראשי עדת המערבים בירושלים"⁴³.

אליהו שוראקי. כנראה ראשית המאה ה"ו. ר' משה אבן מוסה מכנה אותו: "החכם השלם הרב המובהק המקובל האלוהי"⁴⁴. וכנראה אליו, או לנכדו שזכה בירושה, מכוון הסופר שהעתיק את כת"י ניו־יורק/בהמ"ל 1773, וציין בקולופון (20א): "ע"כ העתקנו מן הקונטרסים שהביא ר' אליעזר נעמיאש מעיר תלמסאן שהעתיק אותם מקונטרסים שמצא בידי ר' אליהו שורקי".

אליעזר אלחראד הכהן. מחזו מראכש. מקובל חסיד וקדוש (מ"ר, כג ע"א).

אפרים מונמונינו בן אברהם. המאה ה־18. תחילה בפאס ואחר־כך בתטואן. בהקדמת תלמידו, ר' יעקב בן נאיים, לשו"ת "זרע יעקב" (ליורנו תקמ"ד), הוא מכונה: "הרב הגדול המקובל האלוהי עיר וקדיש"⁴⁵.

41 לפי בן־נאיים נפטר בתס"ו. אך כבר העיר י' תשבי, ציצת נובל צבי, ירושלים תשי"ד, עמ' 323 הע' 6, כי בתל"ג כבר נזכר בברכת המתים. וראה ההערה הבאה.

42 נשמת חיים, מאמר ג, פרק כה. הספר הושלם בכסליו תי"ב. אם נכונה השערת, הרי גם מבחינה זו תאריך פטירתו כפי שקבע בן־נאיים (ראה הערה קודמת) נראה דחוק.

43 מ"ד גאון, תולדות יהודי המזרח בארץ־ישראל, עמ' 82.

44 ראה בניהו, מיכאל, עמ' מה הע' 6.

45 וראה גם אסף, לתולדות, עמ' 200; רשימת עמאר, עמ' 308—309.

פרק אסכנא. נפטר בג' באדר ב' תש"ו. ספר הדינים שלו "מנחת משה" (קובלנה חש"ד [תש"ו]), מכיל דברי קבלה, בעיקר "יהי רצון", ו"לשם יחוד". ספרו האחר, "מנחה בלולה" (כאזבלאנכא תרצ"ז, ודפוס-צילום המוש"ד), מכיל דינים בערבית, אך בשולי העמודים הערות מקור ברוך, ושם נזכרים מקובלים הרבה.

דוד אביחצירא⁴⁶ בן מסעוד בן יעקב. תרכ"ו–י"ד בכסלו תר"ף, תאפילאלת. נרצח בידי ערבים⁴⁷. חיבוריו: "שכל טוב", פירושים לפסוקים, מזמורי תהלים ודרושים לגפטרם (ירושלים תרפ"ג); "פתח האהל", פירוש רחב על התורה (ירושלים תרפ"ג); "רישא וסיפא" (ירושלים תרפ"ח), "על ס' בראשית ושמות, מחבר ראש הפרשה עם סופה, רמזים ע"פ הקבלה והפשט". פיוטיו לרשב"י נדפסו בס' יגל יעקב, ירושלים תשכ"ב, עמ' קג–קז. וראה הקונטרס 'כבוד מלכים' שבסוף "מלכי רבנן", יט ע"ג; ספר "אני לדודי" (כאזבלאנכא תש"ד, ודפוס-צילום ירושלים תשכ"ח) מאת יחיא אדהאן, שם נדפסו גם פיוטים לכבודו, וכן קינות לזכרו. ספריו נסקרים בשני פיוטים, שם, כא ע"ב–כב ע"א. פיוט לכבודו מאת יוסף נחמיאס, נדפס בס' יגל יעקב, עמ' קי–קיא.

דוד אלקאיים. מאות 18–19. אצווירא. הסכמה ממנו נמצאת בספר "מאור ושמש", דף ה. ולפי דבריו שם, הוא מתייחס מצד אמו על ר' יהודה עטר, בעל "מנחת יהודה". שירו על רשב"י⁴⁸ מורה על נטייתו הקבלית.

דוד אלשקר. לפני המאה הי"ז. בלקוטי סודות שהוסיף מעתיק ס' גנת ביתן (כת"י ביה"ד בלונדון 121, טו ע"א), נמצא: "וכתב הה"ר משה [בן אברהם] ז"ל, וקבלתי מר' דוד אלשקר שבכל שמטה ושמטה" וכו'. כתה"י הועתק בשנת תנ"ו, אך באותו עמוד שציטטנו ממנו, מובאים גם דברי ר' שלמה בן אברהם שהעתיק מר' משה. לפי זה קבענו שחי לפני המאה הי"ז.

דוד גיני בן אברהם בן דוד בן אברהם. מאה י"ה. בכת"י ירושלים 113 4^ו, שהוא פירוש ר' יהודה בן עטר, "מנחת יהודה", נשתלבו ליקוטים מספרים רבים בסוף כל פרשה, בשם "אוצר נחמד", מאת דוד גיני, משנת תקכ"ז. קרוב להניח לפי כך שהוא איש מארוקו. אכן, שם משפחה זה מצוי אצל יהודי מארוקו. כמו כן, כת"י ניו-יורק/בהמ"ל 1541, הוא קיצור "חמדת ימים" בשם "משבצות זהב", שנכתב אמנם בשרעם בתקל"ג. אך לפי המסופר בהקדמה עלה עם משפחתו "מח"ל [= מחוץ לארץ]", ו"נתיישבנו זה ימים בארץ הזאת שפרעם תבנה". מטרת הספר: "אסף קיבץ וליקט... מכתבי הארי ז"ל ומספר חמדת

46 ראה פירוש השם אצל ר"י סמברי, במהדורת נויבאור, סדר החכמים וקורות הימים, אוקספורד תרמ"ח, ח"א, עמ' 152; חיד"א, שה"ג, ערך שמואל אבוהצירי (וראה גם: אליעזר רבלין, רבי שמואל אבו-חצירא, ירושלים תרפ"ב, עמ' 7–9); הרב חיים דוד הלוי, מפתחות הוזהר ורעיר-נותין, תל-אביב תשל"א, עמ' 5.

47 ראה מ"ר, כו ע"א–כז ע"א; עובדיה, פאס, ח"א, עמ' 245; יוסף שיטרית, 'שירים אירועיים-היסטוריים בשירת יהודי מארוקו', בתוך הקובץ "מורשת יהודי ספרד והמזרח", בעריכת יששכר בן-עמי, ירושלים תשמ"ב, עמ' 324–325.

48 נדפס בס' מבקשי ה', עמ' פו–פח (אין ספרור במקור).

ימים עם תוספת מרובה דינים ומוסר דשייכי בו' ימי החול ובשבת... ותפלה ומאמרי הוזהר לשבת ושאר תוספות אשר לא היו בתקוני שבת הקודמין". לפי חשבון השנים האמור, קרוב לוודאי שהורתו של הספר במארוקו.

דוד דאגורא. 1800 בערך. מכפר קאקאווי מנוף סוס. "מקובל חסיד ובעל מעשים" (מ"ר, כו ע"ד).

דוד זאגורי. המאה ה-19. בהקדמה (נכתבה בערך תרי"ז) לספרו "לדוד להזכיר" ([לונדון] תרנ"א), הוא כותב כי גדל "בין ברכי רבני גדולי המערב בעיר מוגאדור אצוידא... סבא דמשפטים כמוהר"ר חיים פינטו וכמהר"ר המקובל האלקי דוד חזן וכמהר"ר מורי הרב אברהם קוריאט זכרם לחיי העולם הבא. ואח"כ קבעתי ישיבה במראכש ובעיר רבאט בגמרא ופוסקים" וכו'. בספר מובלעים דברי קבלה. אף יש בו פיוט לל"ג לעומר (אין ספרור). י' דודון⁴⁹ משער, שהוא מאסף ילקוט הבקשות והפיוטים שנדפס בוועד תר"ן, תחת השם "רני ושמחי".

דוד חזן. ראה לעיל: דוד זאגורי.

דוד חפין. תפ"ו—תקנ"ב. גדול משוררי מארוקו. בשיריו ניכרת השפעה קבלית⁵⁰.

דוד כאלפון⁽¹⁾ בן אברהם. מחצית ראשונה של המאה הי"ת. פירשו לאידרות, "קדש הלולים", נעתק בכת"י ניו-יורק/בהמ"ל 1780. היה תלמיד ר' יעקב מראגי בבחרותו. כתב בגיבאלטאר וסיים בסיון תצ"א (דף 67א). בסוף הוא מציין כי נשען על מורו, ר"י מראגי, ועל פירושיו של ר' מנחם די-לונזאנו. על אישיותו ההלכית ציין טולידנו, נה"מ, עמ' 162 הע' רצב.

דוד הכהן. נפטר י"ט בתמוז תס"ח. אב"ד תטואן. ר' יעקב בן צור מכנהו בקינתו: "החכם השלם דיין ומצויין הרב הכולל המקובל האלוהי חסידא קדישא" ("עת לכל חפץ", צב ע"ב; מ"ר, כה ע"א; נה"מ, עמ' 158).

דוד הלוי. ספר ששימש נושא לדיון בספרות המחקר הוא זה המכונה "ספר המלכות". החיד"א⁵¹ מזכירו ומייחסו לר"ד. הרב י"מ טולדאנו מצא כתב-יד, ושיער שמחברו הוא ר"ד הלוי, וכי שמו הוא ספר המלכות⁵². על יסוד השערתו זו נדפס הספר בקובלנקא תר"ץ, בצירוף מבוא משלו. ברם, כעבור עשרים שנה נוכח בטעותו וחזר בו⁵³. בעיה נוספת היא,

49 אוצר השירה והפיוט, כרך א, עמ' LVII.

50 ראה עליו א' אלמליח, בקובץ "מזרח ומערב", ב, עמ' 327—341; מ"ר, כה ע"ג—כו ע"א. על שירתו: אפרים חזן, שירו לו זמרו לו, ירושלים תש"מ, עמ' 59—60; הנ"ל, בקובץ "ממזרח ומערב", ד, תשמ"ד, עמ' 111—123, ועוד.

51 מדבר קדמות, לעמבערג תר"ל, יח ע"ג.

52 ובעקבותיו הלך בן-נאיים, כבוד מלכים, ו ע"ב.

53 ראה על פרשה זו בספרו אוצר גנוזים, עמ' 210—211. א' גוטליב בירר ביתר יסודיות את תוכן

שחיבור בשם "ספר המלכות" נדפס כולו או בחלקו עם פירוש רחב, בתוך "מאור ושמש" של ר' יהודה קוריאט⁵⁴, אך בשער הספר הזה הוא מיוחס לר' אברהם הלוי. זאת ועוד; מרגליות, בקטלוג של הספרייה הבריטית, b27, שיער כי ר' אברהם בן אליעזר הלוי הוא מחבר הפירוש. ברם, ג' שלום דחה הן את ייחוס הספר עצמו והן את פירושו לר' אברהם הלוי⁵⁵. תחת זאת קבע, כי ספר זה, הדן בחכמת הצירוף, חיברו ב־1400 בערך המקובל דוד הלוי מסווילה; ואילו זה שהדפיס הרי"מ טולידאנו הוא חלק מספר "תולדות אדם"⁵⁶. לאחרונה הסתייגה ר' אליאור מקביעה זו, והציגה את ר' דוד כאחד ממקובלי דרעא במאה ה־15⁵⁷. ייתכן שאל ר' דוד זה מכוון המובא בכת"י ששון 921, עמ' 398: "מצאתי במכתב יד ה"ר דוד הלוי ז"ל הקבור בארץ תאמגרות גר מארץ דבדו. הערה. בעלי הטבע אומרים כי ישתנו אישי המציאות לפי שינוי צורותיהם... ולדעת בעלי הקבלה ולדעתי אני כי החמרים משתנים והצורה אחת" וכו'. הגב' אליאור (בהע' 35) גם כן נוקקה למובאה זו, אך העירה על העדר איזוכורו של ספר המלכות. בהקשר זה אביא מסורת מעניינת, אם כי די מאוחרת, והיא בפיוטו של אברהם עלון לכבוד "דוד הלוי זיע"א הנקרא מול אדרע... יצא מגירוש סיביליא... רב הגיע לעיר דברו... המחבר ספר המלכות" וכו'⁵⁸. כן ייזכר קטע מכת"י ניו־יורק/בהמ"ל 1855, הפותח: "הלכה ראשונה שחבר ה"ר דוד הלוי זצ"ל על סדר ד' היות", ומסיים: "מכאן ותלאה הכל בקבלה ומתבאר באריכות בספר המלכות" (דפים 1—3א). ועדיין הגושא כולו טעון בירור.

דוד הסבעוני בן אהרן. סביב 1700. בשער חיבורו "נאם דוד", והוא אוסף דרשות הנמצא בכת"י ניו־יורק/בהמ"ל 159 Rab. (אוטוגרף), כתוב: "חברו החכם השלם כה"ר דוד הסבעוני זלה"ה שהיה דר במתא סלא יע"א, בן לאותו צדיק החכם השלם דיין ומצוין כהה"ר אהרן הסבעוני זלה"ה אשר הגיה הגהות על ספר היכל הקדש, בנו של כהה"ר ישועה הסבעוני זל"ל". מכיל גם דברי קבלה.

דוד פריץ. מן הכפר יונילאן באזור מראכש. נפ' י"ט בטבת תרפ"ו. פירושו על התורה "מגן דוד" נדפס בכאזבלאנכא תש"ט (וד"צ ירושלים תשמ"ה)⁵⁹א.

דוד צבאח. בערך 1800. רב במראכש. בהסכמות לספרו (ראה להלן) הוא מכונה "המלך דוד", "מאור הגולה", "ידי רב לו בנסתר ובנגלה", ועוד. ספרו "משכיל לדוד" הוצא-לאור בידי נכדו, דוד בן אברהם צבאח, בתוניס תרע"ט. בשער הוא מתואר כספר דרושים על תנ"ך, "זוהר" ועוד. לדעתי, הוא מכיל מעט מאוד דברי קבלה, פרט לקבוצת דפים מרוכזת

כתב־היד, וקבע מעל לכל ספק שאין זה ספר המלכות. עיין בהרחבה במאמרו ב"קרית ספר", מח, תשל"ג, עמ' 173—178 [= מחקרים בספרות הקבלה, תל-אביב תשל"ו, עמ' 248—256. וראה עוד שם, עמ' 571].

- 54 ליוורנו תקצ"ט, יד ע"ב—ב ע"ב.
- 55 ראה לאחרונה מבואר למאמר 'משרא קטריין', ירושלים תשל"ח, עמ' 17—19.
- 56 ראה אנציקלופדיה עברית, כרך כט, טור 91.
- 57 ראה אליאור, דרעה, עמ' 49, 60—61 והע' 75.
- 58 נדפס בקונטרס שמחה וישועה ליהודים, דף 1ב. יצויין, כי בן-נאיים, מ"ר, כו ע"ד, הציג את ר' דוד זה כאיש אחר.
- 59א וראה י' לסרי, במחיצת חכמים ורבנים, באר שבע 1978, עמ' 148—151.

(פט ע"ב—קא ע"א), שכותרתה היא: הגהות על ע"ת. חשיבות הקונטרס הזה בהיותו מעין משא-ומתן הלכתי. נזכרים בו כמה מחכמי הדור החשובים. מסורת יניקתו היא מבית-מדרשם של ר"א אזולאי ור"א ו' מוסא, על-ידי תלמידים ר' יעקב פינטו, שהיה רבו. פעמים הרבה הוא מזכיר את "מורנו הרי"ף", והכוונה, לדעתי, לר' יעקב פינטו הנ"ל. כן אתה מוצא: "עיינ בהגהות דברי הראב"ם והרא"א והרי"ף [= החכמים הנ"ל] ז"ל, והן אמת שלדברי הר"א בן מוסא ז"ל יקשו" וכו' (צא ע"א). ובהמשך שם: "שהרב הראב"ם פי' שיחותיו להר"א אזולאי ז"ל". כן הוא מזכיר פעמים אחדות את "הרב מוסא י"ץ". נראה כי הוא ר' מוסא אוהיון, והוא הנקרא במקומות אחרים "החכם הר"מ אוהיון נר"ו", או "הר"מ ו' דוד אוהיון נר"ו". מבני דורו נזכרים גם ר' אברהם פינטו ור' שלמה אסולין.

דוד שושנה. נפטר כ"ב בשבט תרנ"ח. מחכמי מראכש. תואר כ"הרב הכולל החסיד העניו המקובל האלוהי". לפי בן-נאיים, חיבר פירוש על התורה "שמן זית זך", שעודנו בכתב-יד (מ"ר, כה ע"ג).

ואע"פ בר יחיא בר סבעון. בקולופון של כת"י גני-יורק/בהמ"ל 1650, דף 87א, מיום כ"ז בסיון תנ"ג, כתוב: "פירושי מאמרי הזוהר אלו מכתבת הה"ר יד מארי הה"ר ואע"פ בר יחיא בר סבעון מקובל מעיר אופראן יע"א". אמנם יש כאן קושי מסויים, שכן חתימה זו נכתבה בכתב ובדיו שונים מאלה של החיבור עצמו.

זכרי משאש. נפטר בער"ה תקמ"ב בהיותו בן 42, בפאס. ר' דוד חסין (בשם אביו) תיאר אותו בקינה כמי ש"בחדרי תורה בקי ובסתרי גורי ארי" 59.

חיים. מגדולי המקובלים בדרעא, במאה ה'16. "כתב בספר חזיונות שהיה נגלה אליו אליהו זכור לטוב, והיה יודע עתידות והיה שולח שלומות למהרח"ו וצ"ל ומחזק לבו" (חיד"א, שה"ג, אות ת, סי' לח). אכן, ב"ספר חזיונות", עמ' סו, מספר רח"ו על "חכם הר' חיים המוגרבי", כמי שנגלה אליו בחלומו.

חיים אשריקי. נפטר בתש"ט. י' קנטרוביץ ("הד המזרח", שנה ת, ט"ז בחשון תשי"א, עמ' 14) כותב כי חי בלאראש, וכי הציבור רחש לו כבוד רב. ספריו 'תורת חיים' ו'אש דת' נראים לא נדפסו עדיין.

חיים אבן עטר הראשון. נפ' תפ"א. ר' שלום בוזגלו (מקדש מלך, ח"ב, ריח ע"ב) מספר כי למד מפיו דברי קבלה. "בליל מוצאי שבת כ"ב לחדש תמוז בשנת תק"ו לפ"ק יה"ל קבעתי משנתי בקונטרס זה וישנתי מתוך הלמוד. ואראה בחלומי והנה לנגדי החכם המפורסם בחכמה וחסידות ומופלג בזקנה כמוהר"א חיים ו' עטר זלה"ה, זקיניו של ר' חיים שנקבר בירושלים תוב"ב. וזה הזקן נתבקש בישיבה של מעלה בשנת וישוב חרון אף ה' מ'ישראל לפ"ק. ובסוף ימיו למדתי ממנו כמה דברי חכמה. והיה מראה לי בחלום ספר כתוב בו ספירת המלכות שיש לה ארגמ"ן. ואמר לי מהו ארגמ"ן, אמרתי לו... אמר לי

59 תהלה לדוד, פה ע"ד. וראה עליו עוד אצל משאש, אוצר, ח"א, עמ' 12.

דוק בדברי האר"י ז"ל... ואיקץ וכתבתיו למזכרת". בן נאיים (מ"ר, לד ע"ג) מסתמך על הקדמת ס' אוזן שמואל, לפיה למד ר"ח אצל אלישע אשכנזי, והוא בוודאי הורה את קבלת האר"י.

חיים נ' עטר השני. סאלי, תנ"י—ירושלים, תק"ג. נמנה עם גדולי חכמי מארוקו, אותה יצא בשנת תצ"ט⁶⁰. הרבה נכתב עליו ואין טעם להאריך במסגרת זו. נזכיר את פירושו לתורה "אור החיים", המכיל גם דברי קבלה, וזכה להשפעה רבה בתנועה החסידית. וכן "תפלה שיסד הרב המובהק הכולל החסיד והעניו כמוהר"ר חיים בן עטר יז"א [= יראה זרע יאריך ימים אמן] לאומרה בר"ה בג' תפלות אחר העמידה קודם אלוהי נצור, וביום כיפור בעוד שהשליח צבור אומר ויעבור י"י על פניו". התפילה, בת חמש-עשרה שורות, מתחילה: "יר"מ [= יהי רצון מלפניך] אבינו מלכנו אלוהינו ידידות אור נפשנו רוחינו ונשמתינו"⁶¹.

חיים ביבאם בן אברהם. המאה השש-עשרה. תואר כמקובל בכתובה משפחתית⁶².

חיים מויאל. נזכר בספר "מאור ושמש", קכב ע"ב.

חיים דוד סרירי בן מתתיה. תק"י—תקפ"ו. "הרב ח"ק המקובל המפורסם" (אסף, לתולדות, עמ' 198. וראה עליו מ"ר, לה ע"ג). הספד עליו נמצא בספר "בת רבים", שם, לה ע"ב.

חיים אברהם פינטו. מו"ץ במוגאדור אצוירה (ראה לעיל: דוד זאגורי). ח"ז הירשברג כותב עליו: "הילה של קדושה עוטפת את ר' חיים פינטו, שעל כוחו בנגלה ובנסתר מרובים הסיפורים [ואלה נמצאים גם בקובץ שבעריכת דב נוי, "שבעים סיפורים וסיפור מפי יהודי מרוקו", ירושלים תשכ"ד]. גם המוסלמים חולקים לו כבוד"⁶³. פינטו נדפסו במקומות שונים. כגון: "קול רנה", קובלנקה חש"ד, עמ' 52—54. במיוחד נפוץ שירו לכבוד רשב"י, המתחיל: "אקריב תשורת זמרת שבחי הרשב"י"⁶⁴. אף זכה לפיוטים שנתחברו לכבודו⁶⁵.

60 על הכרוך בעלייה זו, ראה במאמרו של א' טויטו, בס' זכור לאברהם, קובץ לזכר אברהם אלמאליח, ירושלים תשל"ב, עמ' 36—46. וראה גם במאמרו של חיים בנטוב, ב"ממזרח ומערב", ב, רמח"ג תש"מ, עמ' 136.

61 ראה תקון שובבים, ליוורנו תק"ק. על מנהג אחר שקבע בירושלים מעיד החיד"א. ראה חלמיש, היצירה, עמ' 33 הע' 18. על השפעת ר' חיים נ' עטר בתנועת החסידות, ראה מאמרו של דן מנור, ב"פעמים", 20, תשמ"ד, עמ' 88—110.

62 ראה רשימת עמאר, עמ' 266—267.

63 ראה "בתפוצות הגולה", י, תשכ"ט, עמ' 80. וראה גם נה"מ, עמ' 201. סיפורים שונים נאספו לחוברת שהוקדשה לכבודו: שנות חיים, לר' אברהם אבן עטר, קובלאנקא תשי"ח. מהדורה שנייה, מורחבת, רובה בערבית, נדפסה בקובלאנקא תשכ"א, ומכאן אתה למד על המגמה העממית.

64 ראה חלמיש, דברים, הע' 139.

65 כגון: אברהם עלון, שמחה וששון ליהודים, דפים 33—44; וראה במאמרו של יששכר בן-עמי, שנדפס בקובץ "קול לקר", בעריכת משה עמאר, ירושלים תשמ"ג, עמ' 131.

לפי הירשברג, שם, הוא נפטר בשנת ת"ר; אך לפי בן-נאיים (מ"ר, לח ע"ד) — תר"ה. אכן, בספר "שנות חיים", לר' אברהם אבן עטר, קובלאנקא תשכ"א, עמ' יד, הועתקה מצבתו, ולפיה נפטר במוגאדור, כ"ו באלול הר"ת לפ"ק [= 1845]. הסכמה ממנו ל"מאור ושמשי", ניתנה בחודש אדר תקצ"ו.

חיים שבתי פינמו. בכת"י ניו-יורק להמן 132, לקראת סופו, מובאת שאלה בכתב ממנו, על מה שכתוב ב"שפר הכוונות".

חנניה בן זכרי. פאס, מכנאס. נפטר בכ' באלול תק"ב, בהיותו כבן תשעים, "ולו שם בנסתר ובנגלה"⁶⁶. תואר בכתובה כמקובל⁶⁷, וכן בתקנה של נינו, ר' מכלוף: "החכם השלם הרב הכולל סוה"ר [= סיני ועוקר הרים, או: סובר הרזים] המקובל האלוהי כמוהר"ר חנניה"⁶⁸.

יהודה. פיוט על עשר ספירות, לא לוריאני, נעתק בכת"י פריס 1447, שמוצאו ממארוקו, דף 34ב. שם גרס: סימן יהודה חזק. מתחיל: "י"ה אל אחד בסוד אחד".

יהודה אחיו בן דוד. המאה ה-18. מקובל, מחכמי מראכש (מ"ר, מד ע"א).

יהודה אלכנאז. פיוט שלו על עשר זכירות, נמצא בכת"י ניו-יורק/בהמ"ל, בן נאיים 39, לקראת סופו.

יהודה אנהורי. נפטר תקנ"ב. סאלי. ראה בהקדמת "תורת חיים" לר' משה אדרעי (מ"ר, מה ע"א).

יהודה וויזמאן. קטע קצר המכיל הסבר קבלי לפסוק מקראי, הובא בקובץ לקוטי קבלה, כת"י המוזיאון הבריטי 10521, דף 55ב: "שמעתי מהחכם החסיד העניו הר' יהודה וויזמאן יצ"י".

יהודה בן חלאדה. המאה הט"ז. עלה מפאס לא", ישב גם בדמשק. כתב פירוש לתורה, שכנראה אינו בדינו. לאחריו השלים בשנת ש"ה את ספרו "צפנת פענח", כת"י, שהוא בעל מגמה מוסרית-קבלית מובהקת⁶⁹.

יהודה חניז בן יעקב. המאה הט"ז—י"ז. דרום מארוקו. בשלב מסוים עבר לאלג'יר. בשער "עץ חיים" (ליוורנו תקמ"ג) נאמר עליו שהוא "עושה חיל בעירה ארגיל". הוא אחי אמו

66 משאש, אוצר, ח"א, עמ' סד.

67 מ"ר, מא ע"ד—מב ע"ג; רשימת עמאר, עמ' 285; עובדיה, פאס, ח"ב, עמ' 243.

68 ר' אברהם אנקאוא, כרם חמר, ב, ליוורנו תרל"א, לב ע"ג.

69 עמד על כך בהרחבה משה אידל, ר' יהודה חליווה וחיבורו — ספר צפנת פענח, "שלם", ד, תשמ"ד, עמ' 119—148.

של ר' יעקב אפרגאן, החוזר ומזכיר אותו, כמו גם מחברים אחרים (כגון: פרח שושן, המיוחס לר"מ אלבאז, כת"י ביה"ד בלונדון 121, דפים ה' ע"א, ט' ע"ב; וכן בפירוש סוד היחוד, שם, י' ע"ב, ועוד). חיבר את "עץ חיים" הנ"ל, והוא פירוש למצוות ע"ד הפשט וע"ד האמת. חיבור זה, המוקדש למצוות עשה, נדפס שם ברובו. החיבור המלא, נמצא בכת"י פריס 858, דפים 1א—224ב. כתה"י כולל בתוכו גם את "עץ הדעת", על מצוות לא תעשה, דפים 260א—380ב. וכן בכת"י ניו-יורק/בהמ"ל 1538, דפים 1א—214ב, ונקטע. 217א—356ב ונקטע. חיבורו השני הוא "ספר האור", והוא בכת"י בהמ"ל 1711 (נשלם בכ"ח באייר ת"ן); כת"י פריס 858, 225א—257ב; וכן בקצת כתי"י נוספים, ועניינו האותיות, הנקודות, הטעמים והתגין. תוך כך הוא גם מצטט מסוד כ"ב אותיות של רבו ר' משה אלבאז (דפים טו ע"ד—טז ע"ג. דברי אלבאז נמצאים בכת"י בהמ"ל 1710, דף 131 א—ב). בסוף כתה"י: "בתים מליאים כל טוב יסוד המחבר וכתבתו הספר. אשירה לה' שיר נבחר ברור וזקוק ומובחר" וכו'.

יהודה עוזיאל. 1600 בערך. ראה עליו: אסף, לתולדות, עמ' 55.

יהודה י' עטר. נפטר י"ט בסיוון תצ"ג (ראה "עת לכל חפץ", קב ע"ב). חברו של ר' יעקב בן צור, מחכמיה הבולטים של מאורקו (מ"ר, מו ע"ד—נ ע"א). לבד מחיבורי הלכה כתב פירוש קבלי לתורה "מנחת יהודה", נדפס ב"מאור ושמש".

יהודה הצרפתי. המאה ה-18. מרבני מראכש, "מקובל וחסיד" (מ"ר, מד ע"א).

יהודה קוריאט הראשון, בן אברהם. נפטר תקמ"ח—ט⁷⁰. רב ופוסק. פיוטו על מצוות מילה נדפס ב"מאור ושמש", יא ע"א. נכדו, יהודה השני, כותב עליו בהקדמה לשו"ת "זכות אבות": "הרב המפורסם בנגלה ובנסתר מז"ה [= מורי זקני הרב] כמוהו"ר יהודה קוריאט זצ"ל, עין במר בוכה על כתביו כתבי הקדש שנאבדו בשלל העיר טיטואן בש' תק"ן לפ"ק, ושארית הפליטה שם נמצא, ושם היה מר דודי זצ"ל [= יצחק] והולכים עמו לעיר הקדש ירושלם תוב"ב. ולהיות שמורי א"א [= אברהם] ואני עבדו יצאנו משם בש' תקמ"ז" וכו'.

יהודה קוריאט השני, בן אברהם. מכנה את ר' כליפא בן מלכא "זקנינו"⁷¹. יליד טטואן⁷². בשנת תקמ"ז עבר עם אביו למוגאדור, כנ"ל. בשנת תקצ"ט הביא לדפוס את ספרו "מאור ושמש", המכיל, בין היתר, דברי קבלה קדומים, כגון פירוש סודות התורה של הרמב"ן מאת ר' שם טוב אבן גאון. בהסכמות המרובות לספר מפליגים בתאריכו. ואולי הוא מחבר הטקסט בשם "מעין חכמה", (ע"פ האקרוסטיכון) הנמצא שם בדפים יב ע"ב—יד ע"ב.

70 ראה הוכחתו של י"מ טולידנו, נה"מ, עמ' 193, הע' קח. וראה מ"ר, מה ע"א.

71 מאור ושמש, יג ע"ב.

72 לפי ח' זעפראני, REJ, vol. 127 (1968), p. 367 — הוא היה ממראכש.

יהונתן פירירו. בן בתו של ר' אברהם מאנסאנו. כ"ח באב תקל"ה—תקצ"ג. מו"ץ בפאס. "והיתה לו יד ושם בחכמת הקבלה" (מ"ר, נד ע"א).

יהרשע ציון ב"ר אברהם חיים הלוי. יליד פאס, תרט"ו. עלה לירושלים כבן עשרים, וכבר אז נודע בגדולתו בנגלה ובנסתר. הצטרף לחבורת "בית אל". לפי מ"ד גאון⁷³, גם השאיר בכת"י פירוש על "עץ חיים", אך בוודאי נכתב בירושלים.

יוסף אדהאן. מחצית ראשונה של המאה ה"ט. תיטואן. באחרית ימיו, בשנת תר"ה, עלה לארץ. ראה את נשמתו כניצוץ של נחום איש גמ"זו. התנהג בקדושה ובהתבודדות. חיבורו "שופריה דיוסף" (אלכסנדריה תרנ"ז) מכיל שמונה דרושים ארוכים⁷⁴.

יוסף אלשקר (אלשקאר), בן משה. תלמסאן. מחצית ראשונה של המאה ה"ט⁷⁵. חיבורו העיקרי: "צפנת פענח", נשלם ב"ח באלול רפ"ט, בתלמסאן, ועניינו סודות המסכתות שבש"ס וסדרן. גם מזכיר בעלי הלכה, ומספרי הפילוסופים בעיקר הכוזרי והרמב"ם. החיבור טרם נדפס, אך מצוי בקצת כתבי-יד למרות היקפו⁷⁶. למשל, כת"י ירושלים 154 4°, בהמ"ל בני-יורק 236 (חסר בסופו), ועוד. מובאות מן הספר נמצאות בכתבי-יד ממארוק. כגון: בקובץ ליקוטים קבליים (כתב-יד ביהמ"ל בני-יורק מס' 1805) שנכתב במאה ה"ח, כתוב: "ראה זה מצאתי בס' צפנת פענח כ"י למוה"ר יוסף בכ"ר משה אלשקר ז"ל בהקדמת סדר קדשים, וז"ל" וכו' (דף 47א). וכן נמצא קטע ממנו, על פרשת הקטורת, בכת"י בני-יורק/ליהמן 8 (מן המאה ה"ח), דפים 1—5א (והוא מקביל לכת"י ירושלים 154, דף 184א), וכיו"ב. בחיבורו על התשובה, "רפואת הנפש", מזכיר כמה פעמים את הזוהר. אגב, בסוף ההקדמה לחיבור זה, כת"י פפד"מ 20 4°, דף 5א, יכתוב: "והש"י שעזרני להשלים ספר צפנת פענח וספר אברך באור על רש"י ז"ל וספר מרכבת המשנה וספר עדות ביהוסף יעזרני להשלים זה הספר רפואת הנפש עם ספר המסורת אשר בידי אשר קראתיו בשם פורת יוסף". כתה"י הוא מן המאה ה"ט. כמו כן כתב שירים. כגון: "ייחוד זה יסד אותו המחבר ס"ט כפי דעת קצת חכמי הקבלה בקשר עשר ספירות עם י"ג מדות" וכו'. השיר שלאחריו פותח: "וזה הייחוד ג"כ כפי קבלת הרמב"ן", ובראשי המלים הראשונות חתם את שמו: "י"ה וגדול סוד פארוך אמת שמך קדוש רחום" וכו'. וכן באו שירים נוספים.

יוסף אלהראד הכהן. מתקופה מאוחרת. תואר כ"מלומד בנסים, חסידא קדישא" וכו' (מ"ר, סב ע"ג).

73 יהודי המזרח בארץ-ישראל, עמ' 323.

74 דן מנור עמד בהרחבה על 'המשקע הקבלי בשופריה דיוסף לר' יוסף אדהאן', "פעמים", 15, תשמ"ג, עמ' 67—81.

75 בן-נאיים כותב: "ממגורשי קאשטיליית ובה לפאס ושוב נתישב בתלמסאן. וחיבר כמה חיבורים שלא נודע זכרם חצ"ד [= חבל על דאבדין], וכעת יש בתלמסאן חיבור א' ממנו בכ"י ושמו צפנת פענח על איוה מסכתות בדרך קבלה ופשט" (מ"ר, סב ע"ב). וראה עוד עליו: מ' כרמולי, ב"אוצר נחמד", ג, עמ' 106 ואילך; שלום, כתבי-יד, עמ' 84; Encyclopaedia Judaica, vol. 10, p. 542.

76 אכן, שרדו גם קטעים בלבד. כגון: כת"י ירושלים 86 4°. וראה שלום, כתבי-יד, עמ' 84—85.

יוסף אלמאליח בן יעקב. 1788—1866. נולד ברבאט. שימש תקופה ארוכה כרב במוגא-דור. נשתבח בפי חכמי דורו גם כחסיד ומקובל.⁷⁷

יוסף אצראף. המאה ה-18. "מכפר קאקאו מנוף סוס, היה מקובל... והאריך ימים" למעלה ממאה שנה (מ"ר נט ע"א).

יוסף אשכילי ב"ר יום טוב. תושב פאס שהגיע לכפר תינוולין בעמק הדרעא והביא מסורת קבלית. פרטים נוספים אינם ידועים.⁷⁸

יוסף אשורקי (אסריקי). נפ' ר"ח שבט תצ"ו.⁷⁹ מחכמי פאס, סופר בית-דין. תואר כ"סובר הרזים" (מ"ר, נט ע"ב).

יוסף גבאי. נפטר לפני תק"ט. רמז"ץ בצפרו. "היה לו יד ושם בחכמת הקבלה" (שם, נז ע"ד).

יוסף גלילי בן שלמה. שם זה נזכר בכמה חיבורים, ומעורר בעיות קשות באשר לזיהוי, מקומו וזמנו. החיד"א⁸⁰ מתארך אותו בתקופת הרשב"א, על-פי מה שנמצא כתוב ב"כנסת הגדולה" לר"ח בנבנשת. היות שחבריו של ר' יוסף נזכרים שם בתוספת מוצאם, וכולם מערי מארוק, הסיק טולידאנו⁸¹ שגם הוא "חי במערב". לאחרונה מצאנו בספרו של דיין תל-אביבי, מיוצאי מארוק, כי בין חכמי תאזא מנה את "יוסף בן גלילי. חונך בספרד אצל המקובל רבי אברהם אבולעפיה"⁸². אך את מקור הידיעה לא הגיד⁸³. והנה, מ' אידל⁸⁴ הביא עדות מפורשת מספרו של אבולעפיה על "שלמה הכהן ב"ר משה הכהן ז"ל הגלילי אשר מארץ הצבי", אשר נמנה עם תלמידיו. מכאן גזר גזירה שווה לזמנו⁸⁵ של יוסף הגלילי, אשר בשמו מובא קטע קצר בכת"י ששון 919, עמ' 50: "אמר החכם המקובל הר' יוסף ב"ר שלמה ז"ל גלילי ממדינת צפת"⁸⁶. אמנם יש מקום לבדוק אם מבחינה

77 ראה י"מ טולידנו, 'משפחת אלמאליח בספרות ישראל', נדפס בספר היובל "מנחה לאברהם" (אלמליח), תשי"ט, עמ' 25. ראה גם אנציקלופדיה יודאיקה (אנגלית), כרך 6, טור 681. ושם טור 680, נזכר יוסף אלמאליח בן עדיש כמקובל ופוסק. לעומת זה, בתיאורו הרחב של טולידנו, שם, עמ' 23—24, לא נזכר דבר היותו מקובל.

78 ראה כת"י ששון 921, רלט ע"א; מ"ר, נח ע"ג—ע"ד. וראה גם אליאור, דרעה, עמ' 56 הע' 57.

79 ראה משאש, אוצר, ח"א, עמ' עט. וראה גם ברשימת עמאר, עמ' 264.

80 שה"ג, אות יו"ד ס"י. קכ. ועל-פיו במ"ר, נז ע"ב; עובדיה, פאס, ח"א, עמ' כו—כו. הסיפור המובא אצל בנבנשת זהה לכת"י ששון ציטט ממנו, באהל דוד, עמ' 469.

81 נה"מ, עמ' 41 הע' 1.

82 הרב שמואל בן-הרוש, התלמוד בתנ"ך, תל-אביב תשל"ח, ח"א, עמ' רעה, ברשימת הרבנים.

83 וראה גם אליאור, דרעה, בתחתית עמ' 57.

84 במאמרו 'ארץ-ישראל במאה השלוש-עשרה', "שלם", ג, תשמ"א, עמ' 119. וראה גם בהמשך, עמ' 120.

85 לכך נתכוון, כנראה, ולא לייחוס משפחתי, כפי שהבינה אליאור, דרעה, עמ' 57 הע' 66. על טענתה השנייה, הנכונה, לפי דעתי, ראה בסמוך.

86 וראה אליאור, דרעה, עמ' 58 הע' 69.

גאוגרפית ניתן לדבר במאה ה"ג על "מדינת צפת". נוסף לכך, שמות החכמים המלווים את ר' יוסף, וכן "דבריו המובאים על סמך עדויות שמיעה וראייה"⁸⁷ (ראה להלן), נותנים מקום לשער שהוא חי במארוקו בערך במאה ה"ו. זאת ועוד, נראה לי ששמו האמיתי הוא יוסף גלילי^{87א} (בן שלמה), כפי שכתוב בכת"י ששון 919, עמ' 69, והוא קובץ ליקוטים מספרי קבלה שנכתב במארוקו, במאה ה"ז, ובו נזכר "יוסף בר שלמה גלילי ז"ל שהיה בארץ דרעה אמנם נקבר בתאדלה היא פשתאלה", כמחבר קונטרס קבלי מסוים. (ועיין עוד להלן, ערך יצחק קלדרון). לכך אין קשר עם חבל הגליל⁸⁸, והצורה "הגלילי" כפי שמופיעה בכת"י ששון 921, מו"ע ב': "וכן שמעתי מה"ר אברהם אבן מוחא שכך קבל הה"ר יוסף בן שלמה ז"ל הגלילי", לענין תפילת ליל שבת—אינה אלא כינוי שנגרם הודות לתנא ר' יוסי הגלילי. וראייה לדבר, שבכת"י בהמ"ל בניוירק 1805, והוא כבר מן המאה ה"ח, כתוב: "שאל ר' יוסי הגלילי"⁸⁹. מעתה יהיה עלינו להתמודד עם ההודעה, הנזכרת לעיל, מתוך כת"י ששון 919, לפיה הוא "גלילי ממדינת צפת". ובכן, סבור אני שזו תוספת מעתיק, מן המאה ה"ט, שבזמנו זכתה צפת לגדולה, והאסוציאציה גליל—צפת גרמה לו לערב מין בשאינו מינו. ועדיין אנו צריכים למודעי.

יוסף ה' טבול. המאה ה"ט. מחשובי תלמידי האר"י⁹⁰, ובעל עמדה עצמאית לצידו של ר' חיים ויטאל. הוא נקרא: ר' יוסף המערבי, או המוגראבי, או ר"י טבול המערבי. לפי השערת ג' שלום⁹¹, הוא "בא מקן המקובלים שבדרעא". רשימה חלקית של כתביו ערך יוסף אביב⁹². לאחרונה נדפס פירושו לאדרא רבא⁹³. חיבור חשוב אחד משלו נדפס,

87 כדברי אליאור, דרעה, עמ' 57 הע' 66.

87א במיוחד נשים לב לעלי הגלילי, המובא ע"י אליאור. ראה ההערה הקודמת.

88 ויפה רשם דוד ששון (אהל דוד, ח"ב, עמ' 1012) בתעתיק: Jalili ולא Galilean (אם כי בעמ' 469, ביחס לסיפור הקשור ביוסף ה' גליל והרשב"א, הוא תירגם: Joseph of Galilee). מעניין שבכת"י המוזיאון הבריטי 10521, דפים 188א–191א, נרשמו "כללים בספירות על הסדר" (ראה שלום, מפתח, עמ' 504 מס' 53), ובקולופון, דף 191א, נאמר: "העתקתים אני הדיוט משה ה' גגון בכאן בתאודאנת יע"א להה"ר שלמה די בושאל נר"ו אשר מארץ הגליל... אדר שני שנת יהיו לרצון אמרי פי ליצירה [= ת"ב, 1642]". האם "ארץ הגליל" מציינת מקום מסוים במארוקו? דבר זה אינו ידוע לנו, כשם שהשם די-בושאל אינו מצוי שם, כמדומה. אם בכל זאת יש ממש באפשרות זו, הרי יש לכך השלכה לגבי ר' יוסף, ששם משפחתו נקרא על-שם מקומו. ושמא כתה"י נעתק ונשלח לארץ-ישראל, או שיותר סביר הוא שדי-בושאל הוא שד"ר שנודמן לתאודאנת (אמנם אינו נזכר בספרו של א' יערי, שלוחי א"י).

89 ראה לעיל בערך: אברהם ה' מוחא.

90 עיין עליו ג' שלום, "שטר התקשרות של תלמידי האר"י, "ציון", שנה ה', ת"ש, עמ' 149–160; י' גליס, אנציקלופדיה, ח"ב, עמ' עח–עט. על תורתו עמד י' תשבי, בכמה עניינים יסודיים, בחיבורו "תורת הרע והקליפה בקבלת האר"י, ירושלים תש"ב. בגרבה [תש"ה] נדפס ס' יוסף חי, והוא אוסף סיפורים ובידורים על קבר שנמצא באלחאממה (טוניס), ואשר לפי המסורת הוא קברו של טבול. יום ההשתטחות הוא ר"ח טבת. המחבר הוא אליהו חי חואתי בן תרה"ג מוהרי"ף [= פראג'ין] אדמרי.

91 ג' שלום, שם (בהע' 90), עמ' 149.

92 במאמרו 'כתבי האר"י באיטליה עד שנת ש"פ', "עלי ספר", י"א, תשד"ם, עמ' 101–103, 126. כתבייד נוספים מתקופה מאוחרת לא נזכרו אצלו.

93 ישראל וינשטוק, 'פירוש האדרא רבא לר' יוסף ה' טבול', בקובץ "טמירין", ב, תשמ"ב, עמ' קכג–קסז.

למרבח האירוניה, על שמו של רח"ו, והוא: "דרוש חפצי בה" (בראש ספר "שמחת כהן", ירושלים תרפ"א).

יוסף כנאפו בן משה. תלמיד חכם חשוב ומקובל ממוגאדור. נולד כנראה בתקפ"ג, ונפ' בכ"ח בכסלו תרס"א⁹⁴. בימי נעוריו היה מקורב, כנראה, לר' אברהם קוריאט⁹⁵. כתב חיבורים רבים (ולפי אליהו בן אמוזג, בשער ס' חסד ה', ליורנו תרמ"ח, יצאו לו מוניטין בחיבוריו הקודמים), חלקם נדפסו וחלקם עדיין בכתב-יד. בהקדמה לספרו "יפה עינים" מספר שספרו "זך ונקי" נשלח לוורשא להדפסה, והמדפיס שטיפל בכך הלך לעולמו, והספר אבד. רוב חיבוריו עוסק בענינים אקטואליים, אם במסגרת דרושים ועניני הלכה, ואם במסגרת 'תיקונים' קבליים. בתחום הקבלי הוא נשען הרבה על הזוהר ועל החיד"א. חיבוריו שנדפסו הם: זבח פסח (ליורנו תרל"ה); אות ברית קדש (ליורנו תרמ"ד), מוקדש בעיקר לברית מילה; חסד ה' (ליורנו תרמ"ח), מוקדש ללימוד תורה; מנחת ערב (ליורנו תש"ד, נגמר בתרנ"ו, נדפס כנראה בתרנ"ז לפי לוח המולדות), מוקדש לתיקון תפילת מנחה; יפה עינים (ליורנו תר"ס), פירוש עניני תקון הנשיאים, הלכות פסח, ופירוש להגדה של פסח; טוב רואי (ליורנו תרנ"ט. אמנם נדפס לפני יפה עינים, אך נתחבר אחריו), פירוש לפרקי אבות. כאמור, חיבורים נוספים עדיין בכתובים. שיר לא קבלי, הסוקר את הלכות תפילין וציצית, נמצא בכת"י מכון בן-צבי 56, 146—147א. מתחיל: "תורה חמודה חקוקה נתת ממרום קודשך" וכו'. רשימה של חיבוריו נמצאת אצל בן-גאיים, מ"ר, סא ע"א. והוא גם מספר על מעשה מופלא שאירע סמוך לפטירתו. ר' דוד אלקיים כותב עליו: "ורב יוסף בתקפו, ספרו קשור בכנפו, חסיד קדוש עד סופו, רבי יוסף כנאפו"⁹⁶.

יוסף נחמאס בן מסעוד. אולי ממראכש. בכתובה נקרא: "חסידא קדישא ופרישא המקובל סוה"ר" (מ"ר, נו ע"ד).

יוסף סירירו. י"ד בתשרי תר"ג—תשרי תרס"ב. פאס. חסיד ומקובל (שם, ס ע"ד).

יוסף הצרפתי בן אהרן. חיבורו "בן פ[ו]רת"⁹⁷, הוא "מפתח לדעת עניני ספר הזוהר הקדוש", ככתוב בסופו. כלומר, מציין בקצרה נושאים שונים, והיכן הזוהר מדבר עליהם. מחולק לאמירים ופארות. בדפים 123א—138א, יש מפתח של פסוקי חמש המגילות, והיכן נתפרשו בזוהר. כתב-היד, שנכתב בתטואן בשנת שפ"ח, ונשלם בכ"ב באייר שפ"ט, נמצא בבית-המ"ד לרבנים בניו-יורק, ומספרו 1814. כתב-היד קשה לקריאה, נאכל ברובו ע"י הדיו. בראשו שיר על הספירות. בדף 122א—ב, שיר על טיב הספר. בדף 139א—ב, "פיוט לי הצעיר יוסף צרפתי ס"ט חדשתי פה טיטואן יע"א". כותרת: "צהלי קולך בת גלים מי כמוך אל באלים". מתחיל: "יושבת מה לך שוממת כעטיה על כל דוממת" וכו'. אקרוסטיכון: יוסף צרפתי חזק (10 בתים).

94 כך כותב גינו, דוד כנאפו, בקובץ "המאסף", בעריכת עזרא בצרי, ירושלים תש"ם, עמ' 335. וכן מ"ר, סא ע"א.

95 אות ברית קדש, ליורנו תרמ"ד, לו ע"א.

96 ראה דוד אלקיים, שירי דודים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 243.

97 בכתה"י נכתב בכתב חסר (למשל, דפים 3א, 121ב, 138ב), ע"פ בראשית מט כב.

יוסף קורקוס. סביב 1800. גיבלטאר. חיבר תיקון "שיעור קומה" (ליוורנו תקפ"ה, ירושלים תרצ"ד)⁹⁸, והוא אוסף של מקראות ומאמרי זוהר, שאדם צריך ללמוד בהם לשם תיקון. מסודר לפי אברי הגוף. בשער הספר נכתב: "לאחד מהקדושים אשר בארץ, לא נודע שמו". ושמו של ר"י קורקוס מופיע כמלבה"ד. אך בשער ספר "יוסף חן" (ליוורנו תקפ"ה) נרמז שמו של קורקוס גם כמחבר "שיעור קומה". אף בקצת כתבי-יד הוא נקרא מחבר. הספר "יוסף חן", כולל פירושים קצרים לפסוקי המקרא ומשניות, ומשולבים בו דברי קבלה. קורקוס הוא גם מעתיק של כתבי-יד קבליים.

יחיא בן וויזמאן. נפטר תנ"ו. מו"ץ במראכש, עם ר' יצחק די לוי. באיגרת אליו כתוב: "וגם דלה דלה בחכמת הקבלה ועם קדושים נאמן" (מ"ר, סג ע"ב). יעב"ץ שלח אגרת-נחמוני על פטירתו.⁹⁹

יחיא בן חמו. מאה ט"ו—ט"ז(?) . בכת"י ניו-יורק/בהמ"ל 1805, דף א33—ב: "מ"כ [=מצאתי כתוב] בס' ישן כ"י פי' עשר ספירות בקיצור בשם החכם השלם הנה"ר יחיא בן חמו ז"ל". ובלא שם המחבר, בכת"י ירושלים 541 8°, דפים 8—10א. בכת"י מן המאה הט"ז, המוזיאון הבריטי 788, דף 9ב, כתוב: "מצאתי משם החכם זצ"ל ר' יחיא בן חמו זלה"ה שראה בספר אחד של הקבלה כי זמרי נתגלגל בר' עקי" וכו'".

יכלף(?) בס' "אבני זכרון" מספר כי רצה להעתיק מפר' יתרו בענין מעשה מרכבה, לפי "שאינו מצוי בספרי הזוהר שראיתי במקום זה זולתי שמצאתיו בספר אחד זקן מאד כשהייתי מחפש בספרי ר' יכלף ז"ל". כך בכת"י ניו-יורק/בהמ"ל 1659, דף 179א. בכת"י בהמ"ל 1746, דף 117א: הר' כלף. פרטים נוספים אינם ידועים.

יעקב אבמאן בן מרדכי¹⁰⁰. נפטר ער"ח אייר תרל"ג. מו"ץ במראכש. תואר כ"חסידי קדישא ופרישא המקובל האלוהי סבא דמשפטים" (מ"ר, ע ע"ג).

יעקב אביחצירא בן מסעוד, סבו של דוד הנ"ל. תאפילאלת, תקס"ז—דמנהור, מצרים, כ' בטבת תר"מ. מגדולי הקבלה במזרח¹⁰¹. מכונה "אביר יעקב", ומפורסם בכל צפון אפריקה בזכות מעשיו ונפלאותיו. ראה עליו בספר "מעשה נסים"¹⁰², "סיפורים ומעשיות תולדותיו

98 בן-יעקב ופרידברג טעו בפרטים הביבליוגרפיים. אני עומד על כך במקום אחר. עוד אוסיף כי מוטעה הוא רישום התוכן בקטלוג Spertus College of Judaica Yemenite Manuscripts, by Norman Golb, Chicago 1972, p. 14.

99 ראה עובדיה, פאס, ח"ב, עמ' 400—401.
100 האם יש קשר בינו לבין בעל כת"י (פרח שושן) ניו-יורק/בהמ"ל 1510, שחתם: "מקנת כספי אני יעיש ו' יעקב הכהן ו' בטאן ס"ט" ?

101 ראה ג' שלום, באנציקלופדיה עברית, כרך כט, טור 99.

102 ראה גם מאמרו של א' שטאל, 'שבחי רבי יעקב אביחצירא, דמות הצדיק ומשמעותה התינוכית', "ממזרח וממערב", ב, תש"מ, עמ' 159—170. "מעשיות של הצדיק רבינו יעקב אביחצירא ואבותיו הקדושים", נדפסו בס' מכלל יופי, לר' מכלוף אביחצירא, ירושלים תשל"א, עג ע"א—עט ע"א. פיוט לכבודו נדפס שם, פ ע"ד.

ונפלאותיו של מו"ר ועט"ר הרה"ג החסיד המפורסם המקובל האלקי... יעקב אביחצירא זצוקלה"ה זיע"א, מאת אברהם מוגרבי, ירושלים תשכ"ח. חיבוריו הקבליים: "אלף בינה", ביאור על תמניא אפי (ליוורנו תר"ן); "בגדי השרד", פירוש על הגדה של פסח (ירושלים תרמ"ח); "גנוי המלך", פירושים על בראשית א א, ובסופו פירושים לעניינים שונים בשם 'לקוטי שושנים' (ירושלים תרמ"ט, ליוורנו תר"ן, ירושלים תשכ"ח); "דורש טוב", דרושים (ירושלים תרמ"ד). מכיל מעט דברי קבלה; "מחשף הלבן", פירוש על התורה, נשלם בתרל"ז, נדפס בירושלים תרנ"ב ותשל"א. מזכיר את "הזוהר", והרבה את האר"י. והוא מן החיבורים הכי חשובים של אביחצירא; "מעגלי צדק", פירושים על פסוקים לפי סדר א"ב (ירושלים תרנ"ג); "פתוחי חותם", פירושים לתורה (ירושלים תרס"ג); "שערי ארוכה", כמו "מעגלי צדק" (שם תרמ"ד); "יגל יעקב", פיוטים (שם תשכ"ב). פיוטיו נעתקו גם בכתבי-יד שונים. פיוטים לכבודו נדפסו בספר "אני לדודי" (כאזאבלאנא תש"ד, ד ע"ב, י ע"א) של נכדו, יחיא אדהאן; וכן בספר "קדש הלולים" מאת ר' שאול נחמיאש (תונס תר"ע); "ישמח ישראל", עמ' 84 ("מלא דעת יתירה פרדס גם גמרה הרב אדוננו יעקב אביחצירא"); "שבחי צדיקים", נב ע"ב—נה ע"א; "שבח ורנה", מאת יהודה בן יעקב שמחון, מכנאס חש"ד, עמ' יז—יח, יח—כב (עברית וערבית); קציא בערבית נדפסה בס' "שמחה וששון ליהודים", דפים 38—39; ולאחרונה במאמרו של יששכר בן עמי¹⁰². א. בס' יגל יעקב, שם, נדפסו פיוטים לכבודו מבני המשפחה, ובהם נשורו שמות ספריו.

יעקב איתמזוגין. מאה י"ט—כ. חיבורו "רני ושמחי" כולל בקשות ופיוטים לשבת, נכתב בשנת תרע"ח בסיסאוא איתהאדי, באזור מראכש, והוא בכת"י ניו-יורק/בהמ"ל, בן-נאיים 131.

יעקב אלבאז. סביב 1700. מחכמי פאס, "והיה מקובל גדול" (מ"ר, סח ע"ב)¹⁰².

יעקב אפרגאן (אלפרגאן) הצורף (היוצר) "בן יצחק המכונה אבן סנה"¹⁰³. מאות 16—17. חי בתאודונת, ממנה יצא בשנת שנ"ח בגלל המגיפה¹⁰⁴. מצטט בהערצה את רבו, ר' משה בן מימון אלבאז, בעל "היכל הקדש"; וכן את אחי אמו, ר' יהודה חנין; את ספר "אבני זכרון"; ואת חברו, ר' יצחק הכהן, בעל "גנת ביתן". בשנת ש"ע¹⁰⁵ החל לחבר את "פרח שושן", פירוש למסכת אבות (נעתק בכת"י ניו-יורק/בהמ"ל 1510. ובכת"י קיימברידג' Dd. 5.63(7)=105, ללא ההקדמה), ערוך בשני טורים: פשט וסוד. למרות גילו הצעיר ותלאותיו, מזכיר הרבה חיבורים ומחברים, פשטנים ומקובלים כאחד. כן הדבר

¹⁰²א נזכר לעיל (הע' 65), עמ' 140—142, והע' 1.

¹⁰³א וראה גם ברשימת עמאר, עמ' 254. ציטט מכתובה משפחתית הובא בהקדמת ס' חיי עמרם, לר' עמרם אלבאז, מקנאס תש"ט.

¹⁰⁴ מנחה חדשה, כת"י ליברפול 12044, דף 58. וראה גם נה"מ, עמ' 108; מ"ר, סג ע"ד. על השם אפרגאן ע"ע Abraham I. Laredo, Les Noms des Juifs du Maroc, Madrid 1978, p. 358.

¹⁰⁵ ראה פרטים נוספים בס' פרח שושן, כת"י ניו-יורק/בהמ"ל 1510, דף 15א—ב. וכן בסוף ההקדמה ל"מנחה חדשה", שם, דף 60. השווה הקדמת ס' היכל הקדש, לר' משה אלבאז.

¹⁰⁶ בהיותו "בן ד"ל שנה", לפי תיאורו בהקדמה, כת"י בהמ"ל 1510, דף 15א. משמע, נולד בשנת של"ו.

בספרו "מנחה חדשה"¹⁰⁶, פירוש מקיף ביותר על התורה, אותו החל לחבר בשנת שע"ט. כתה"י היחידי, במוזיאון בליברפול 12044m, מחזיק 682 דפים. כן יצוינו שני שיריו אשר בסוף "פרח שושן"¹⁰⁷. עוד אזכיר כי בקובץ פירושים לזוהר, כת"י ניו-יורק/בהמ"ל 1650, שנכתב בשנת תנ"ג, מצטט מאפרגאן¹⁰⁸. בכל חיבוריו הנזכרים אין השפעה של האר"י.

יעקב בירדגו. סביב 1800¹⁰⁹. מכנאס. בשירתו ישנה השפעה קבלית¹¹⁰, אך לא בספרו "מים עמוקים".

יעקב גדליה. ר' שלום בוזאגלו מזכירו בברכת המתים בהקדמת "מקדש מלך", שנכתבה בלונדון בשנת יק"ה¹¹¹ (1750). ושם נרשמו דברי שבח לכבודו, כמי שלימדו קבלה, "והוא אחד המיוחד מבני עליה, מעלת החכם השלם הדיין המצוין". ממקום אחר מתברר שהוא חי באגאדיר, ולפי השערת בניהו, הוא שעשה לביסוס הקבלה בעיר זו¹¹². בספר "כף נקי", קרוב לתחילתו, כותב ר' כליפא לענין תפילין: "כך הייתי נוהג וכך היה נוהג החכם הכולל כמוה"ר יעקב גדליה ז"ל שנטה אחרי בזה כשהיינו שנינו שבת אחים גם יחד משמשים לקהל אחד של ב"ה הי"ג [שבעיר אגאדיר] הנקראת מקור חכמה".

יעקב הלוי. 1600 בערך. תיטואן. מקובל גדול וממורי-ההוראה הגדולים (נה"מ, עמ' 108).

יעקב בן מלכא. נפטר תקל"א¹¹³, בתטואן. מו"ץ בפאס. בהקדמת שו"ת "זרע יעקב", תואר כ"המקובל האלוהי"¹¹⁴. ייתכן שחיבר פירוש לזוהר¹¹⁵. בכתבי-יד מופיעים שירים על שם יעקב בן מלכא¹¹⁶, וכנראה שייכים אליו.

106 טולידנו וכן נאיים אינם מזכירים ספר זה. לעומתם, נזכר במאמרו של ח' ועפראני, REJ, vol. 127, p. 367, n. 2. (1968).

107 בכת"י בהמ"ל 1510, דף 256ב, גשמת הבית השלישי מהסוף (אות ק' מהאקרוסטיכון), והוא נעתק בכת"י קיימברידג' 105, דף 223א, שנכתב באופראן בשנת שע"ז. לפי הקולופון, בדף 226א. 108 בדף 11א: "כך קבלנו מהחכם ה"ר יעקב בר יצחק זלה"ה". ובדף 358: "כך פירש זאת המצוה מאור הגולה ה"ר יעקב בן יצחק זצו"ל".

109 לפי יוסף שיטריט, הקדמה לס' שירי דודים, לר' דוד אלקאים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 18, נפטר בשנת 1843.

110 למשל, בספר "קול יעקב", לונדון תרס"ד, ב ע"ב, נמצא: "שיר יסודתו בהררי קדש עשר ספירות בלימה לשמותם במקומותם בתנ"ך".

111 ראה בניהו, מיכאל, עמ' עב והע' 123.

112 אצל עובדיה, פאס, ח"ב, עמ' 233, נרשם: תקל"ח, אך כנראה טעות דפוס.

113 ראה נה"מ, עמ' 143–144; מ"ר, סד ע"א–ע"ב; עובדיה, שם, עמ' 232–233; רשימת עמאר, עמ' 320. על אגרת שלו אל יעב"ץ, בה הוא מתנצל שאין לו פנאי מחמת ריבוי תלמידים, ראה Saul Aranov, A Descriptive Catalogue of the Bension Collection of Sephardic Manuscripts and Texts, Alberta University, 1979, p. 48.

114 כך לפי עובדיה, שם, עמ' 233.

115 בכת"י ירושלים 328 8° (הטקסט הראשון שם נכתב לפי הקולופון בשנת 1512. אך השירים דלהלן נכתבו בכתביה אחרת), דף 181ב–182א, שיר קבלי המתחיל: "אדון כל אין סוף לאחדותיך" (י"ד בתיים). בדף 182א–ב, בקשה לא קבלית, מתחילה: "אקום להודות לך בשחר". וראה שלום, כתבי-יד, עמ' 41. ובכת"י ירושלים 5477 8°, קי ע"א, פיוט לא קבלי, סי' אני יעקב בר יוסף

יעקב מראגני¹¹⁶. 1700 בערך. מקובל נודע, רבו של ר"א ו' מוסא¹¹⁷, וחברו של ר"א בן ישראל אזולאי. נראית השערתו של בניהו¹¹⁸, "שהחשוב שבחבורות המקובלים שהגו אך ורק בקבלת האר"י היה חוגו של ר' יעקב ו' מראגני בתטואן. ממנו יצאה השפעה על המקובלים בסאלי". ר' יעקב "הפלא והרבה לכתוב פירושים על הזוהר הקדוש. ואני הצעיר ראיתי פירוש האדרות מהרב ז"ל בכת"י"¹¹⁹. בינתיים נדפס בוויצן תרמ"ז, בסוף ספר "הדרת זקנים", פירושו על "אידרא זוטא קדישא". הפירוש נוטה יותר לפשט, אם כי יש בו מקבלת האר"י. הגהותיו פוזרות בכתבי־יד שונים. למשל, בשולי "גילוי לאדרת האזינו", כת"י גיו־יורק/בהמ"ל 1773, דף 9א—ב; הגהות לאוצרות חיים, בשולי כת"י גיו־יורק/להמן 162; למבוא שערים — בראש כת"י בהמ"ל 1684, שנעתק בח' בכסלו תצ"ט; לספר הכוונות — בכת"י להמן 172, דפים ח—טז. וראה במיוחד, דף יא ע"ב. מקצתן נדפסו גם ב"שערי בינה", לר' יצחק צבע, שאלוניקי תקע"ג, יא ע"א—לא ע"א. קונטרס קבלי לוריאני מובהק, ששלח לר' רפאל אבן צור, הועתק לספר "סובר הרזים", גרבה תשי"ד, נז ע"ב—סג ע"א. והוא גם בכת"י בהמ"ל 1774, דפים 12א—12ב. עוד מובא מאמר קצר בשמו ב"מערת שדה המכפלה" (הארוך), ירושלם תר"ע, נח ע"ב.

יעקב נחמאס. מחכמי דמנאת. תואר ביחסי כבוד מרובים, "הרב הקדוש המקובל", וכיוצא באלה (מ"ר, סח ע"ד).

יעקב סירירי בן מתתיה. נפטר בתרי"א, כבן פב שנה. רמ"ץ בפאס, חסיד ומקובל (שם, סו ע"ב; וראה אסף, לתולדות, עמ' 199).

יעקב פינמו בן ראובן. נפ' אחרי 1750¹²⁰. מחכמי מראכש, ומתלמידי ר"א אזולאי בן ישראל. חברו של ר' ישעיה הכהן, ולפי השערת טולידנו, "כנראה שחיברו ג"כ פירושים על הזוהר"¹²¹. אכן, חיבור גדול של פירוש לזוהר בשם "לקט שושנים" נמצא בכת"י מוסד הרב קוק 51 (נעתק בשנת תק"א), וכת"י גיו־יורק/בהמ"ל 1828 (נעתק בשנת תק"ט). הפירוש בנוי, כדבריהם, על ר' אברהם אזולאי ור' יעקב מראגני. הגהותיו ל"ספר הכוונות" נדפסו ב"שערי בינה", שם, א ע"א—י ע"ב. כן נרשמו הגהותיו בשולי אוצרות חיים, כת"י גיו־יורק/להמן 162. וראה גם לעיל ע' דוד צבאח.

ו' מלכא יצ"ו, מתחיל: "אני אל אלי אדרוש תוד הדר". וראה זעפרני, השירה, עמ' 174 (ולתקן: יעקב, ולא יוסף).

116 כך נרשם השם בהגהה שנכתבה, כנראה, באוטוגראף, בכת"י גיו־יורק/בהמ"ל 1773, דף 39.

117 כך לפי עדות בנו ר' משה. ראה אצל עובדיה, פאס, ח"ב, עמ' 244.

118 בניהו, מיכאל, עמ' עא.

119 חיד"א, ש"ג. על פירושו ראה: ג' שלום ב"קריית ספר", ב, תרפ"ה, עמ' 301; בניהו, מיכאל, עמ' יא. עובדיה, פאס, ח"ב, עמ' 245, מונה 876 דפים של פירוש לזוהר פר' בראשית, וכמה כרכים נוספים לזוהר. וראה כת"י ירושלים 2123, 8°, אם כי קשה לקריאת פירושו לאדרא רבא, בשם "אמת ליעקב" (ואולי הוא שם הפירוש לזוהר כולו), נמצא בכת"י היכל שלמה בירושלים, מס' 2329; וכת"י גיו־יורק/קולומביה 7 y 893.16, דפים 131א—159ב (משנת תקע"ג). פירושו לאדרא זוטא, בכת"י מוסאיוף בירושלים 167, דפים 123א—156ב. וכן בכתבי־יד נוספים.

120 כך עולה מדברי ר"ש בוזגלו. ראה לקמן, הע' 191.

121 נה"מ, עמ' 161. וראה מ"ר, סט ע"ד.

יעקב בן צור בן ראובן. יליד פאס, יום שבת כ"ז באייר תל"ג—ליל שבת א' בטבת תקי"ג¹²². "פוסק, משורר, דרשן ומקובל. הוא וחבירו ר' יהודה ן' עטר היו מן הבולטים ביותר שבחכמי מארוקו"¹²³. תלמיד-חכם שידיו רב לו במקצועות שונים, אם כי עיקר חיבוריו הם בהלכה, ואף אלה לא נדפסו לבד משו"ת "משפט וצדקה ביעקב"¹²⁴. ידוע שהגיה כתב-יד של ספר "ירח יקר", פירושו של ר' אברהם ב"ר מרדכי גלאנטי ל"זוהר"¹²⁵. הגהותיו ל"אוצרות חיים" נזכרות הרבה ב"סובר הרזים". בכתב-יד ניו-יורק/להמן מס' 215, באו הגהותיו ל"ספר הכוונות". העתקה מליקוטים קבליים שונים שאסף, נמצאת בכת"י ניו-יורק/בהמ"ל 1773, דף 30א ואילך. החיד"א, בשם"ג, מציין כי "היה לו יד בקבלה מעשית"¹²⁶.

יעקב בן שבת. נפטר י"ט בתשרי תרי"ח. מחכמי ג'בראלטאר. בספר פיוטיו¹²⁷ "יגל יעקב" (ליוורנו תרמ"א), משתמש במונחים קבליים (וראה, למשל, ט ע"ב). בדף טז ע"א מובא סיפור הגס המפורסם שגעשה בשבת לר' יעקב בן שבת הראשון. אריה החזיר עם צאת השבת את ר' יעקב לשיירה, שממנה פרש בערב שבת בשל קדושת היום. "והוא קבור במערת איפראן קרוב למוגאדור, וכמה רבנים נקברים במערה... חמשים צדיקים... והאחרון... הרב יהודה בן הרב נפתלי אפרייאט"¹²⁸.

יעקב ששפורטאש. 1610—1698. מראשיה לוחמים בשבתאות. יליד אוראן שבאלג'יר. היה רב ראשי בתלמסאן, אחר כך בפאס ובסאלי. "נכנס לפרדס בימי שבתו שם [במארוקו]

122 ראה 'שריד ופליט', שם, עמ' 21—22; נה"מ, עמ' 140—142 והע' סד; ובעיקר: 'עת לכל חפץ', קג ע"א, בדברי בנו, ר' רפאל עובד. הוא אף כותב כי "ביום שנימול הרב אבא זלה"ה נתבקש בישיבה של מעלה שלוחא דרחמנא שליח ארץ ישראל תוב"ב ה"ה החכם השלם החסיד כמוהר"ר אלישע אשכנזי זלה"ה במכנאסא יע"א. ונתקיים בהרב מר אבא זלה"ה מקרא שכתוב 'וירח השמש ובה השמש' וכו'.

123 ח' בנטוב, 'אומנים ובעלי מלאכה בפאס', "ספונות", י, תשכ"ו, עמ' תכ.
124 תשובה בענייני מנהגי קבלת שבת, בתוספת "טעם כפי קבלת האר"י, נמצאת כאן, ח"ב, סי' קח. כמו כן, יעב"ץ ביקש לחדש המנהג לכנוס אשה ביום רביעי, "והדבר יש בו סוד". כך בחתימת תשובתו שנדפסה בספר 'דברי משה', לר' משה בירדוגו, סי' קט, מקנאסא תשי"ז, כג ע"ב. לתשובה זו הפנה את תשומת לבי הרב מ' עמאר, ותודתי אמורה לו על כך. שירים קבליים נדפסו בספר 'עת לכל חפץ', נו ע"א—נח ע"א. על שירתו ראה זעפרני, השירה, עמ' 129—156.

125 ראה שלום, כתב-יד, עמ' 103.
126 אני מודה לרב עמאר שהפנה אותי לקובץ כתב-יד ניו-יורק/להמן מס' 220, של סגולות וקמיעות משל היעב"ץ. ראה מאמרו 'קווים לדמותו של רבי יעקב אבן צור', "ממזרח וממערב", ג, תשמ"א, עמ' 89—124, ובמיוחד עמ' 121—122.

127 נדפס מחדש בת"א תשמ"א, ע"י משה גרנות. פיוט לכבודו נכתב ע"י אברהם עלון, שמחה וששון ליהודים, חמ"ד תש"ה (וחמוש"ד), דף 11א—ב.

128 מ"ד גאון, עמ' 660, מוסיף כי יעקב זה ידוע כ"חכם ומקובל, ומגדולי רבני דורו... קבור במערת הצדיקים שבאיפראן... ונקרא בעל הנס". על מערת איפראן ראה גם ח"י הירשברג, 'מארץ מבוא השמש', ירושלים תשי"ז, עמ' 169. על הזיקה העמוקה לקברי הקדושים אצל יהודי מארוקו, ראה בספרו של יששכר בן-עמי, הערצת הקדושים בקרב יהודי מרוקו, ירושלים תשמ"ד. וכן אצל S. Benaïm, Le Pelerinage Juif des lieux Saints un Maroc, Casa-blanca 1980.

ונשאר מקובל אדוק כל שנותיו"¹²⁹. ספרו "ציצת נובל צבי" יצא במהדורה מדעית בידי י' תשבגי, ירושלים תשי"ד¹³⁰. חשובה היא הקדמתו הארוכה של ששפורטאש ל"היכל הקדש" של ר"מ אלבאז, "המוכיחה על זיקתו הנפשית לעולם קבלת ר' משה קורדובירו דווקא"¹³¹. ר"י ששפורטאש חיבר גם פיוט על הספירות בן שלושה-עשר בתים. מתחיל: "אכרע עלי אפי". נדפס בס' היכל הקדש, אמשטרדם תי"ג, ו ע"א—ז ע"א. וכן בכת"י ניו-יורק/בהמ"ל 4643, דף 22א—ב; כת"י פריס 858, דפים 258—259ב.

יצחק אבטאן. דרעא. בתוך "פיוט למעלת הצדיקים" (דף בודד), מאת אברהם עלון, נמנה גם: "חסיד שמו נודע בסוד תורה ופשטן הרב הצדיק רבי יצחק אבטאן. נהר אדרא לכל שמו נודע בענוה". וכן הוא בס' ישמח ישראל, עמ' 85. וראה מ"ר, עו ע"ב.

יצחק אלבאז. מחכמי פאס (מ"ר, עו ע"ג; רשימת עמאר, עמ' 254).

יצחק די לוי. נפ' באב תע"א. מגדולי חכמי מראכש¹³². שמו קשור לקבלה מעשית¹³³.

יצחק כהן בן אברהם. נפטר לפני שע"ט¹³⁴. היה תלמידו של ר' משה אלבאז¹³⁵. כמו כן מציין: "כך קבלתי מהר' עמרם", לענין ציקי קדרה¹³⁶. ידוע בחיבורו "גנת ביתן". בפתחה מיחל "להגות ברמזי סודות האגדה ובסתרי פסוקים וסתרי טעמי המצות ורמזיהם וסודי האותיות והניקוד והטעם ותפלות המועדים ושבחות וסוד מדות וספירות השי"ת אין סוף לרחמי". הספר כולל פירושים לספירות¹³⁷. תולך ומרחיב בפרטי הכינויים, עוסק בטעמי המצוות ותפילות שונות תוך שילוב הסברת כינויי הספירות. כתבי-היד העיקריים: לונדון 10521, דפים 84א—175ב; ביה"ד בלונדון 121, דפים א ע"א—סט ע"ב; מוסד הרב קוק 1006; ניו-יורק/בהמ"ל 2089, דפים 1א—50ב, אך בלתי קריא. קטעים מן הספר נזכרו בכת"י בהמ"ל 1674, דפים 121א—127א; בהמ"ל 1650, דף 67א; כת"י ששון 919, עמ' 79—81; ועוד. כן מוזכרו ר' יעקב אפרגאן. שירו (תחת הכותרת: "בתים מלאים כל טוב" וכו') מתחיל: "אין סוף יתברך שמו וזכרו האציל אצילות מזיו אורו" (כת"י 121, הנ"ל).

129 ג' שלום, 'שבתי צבי', עמ' 471.

130 וראה עוד רבקה ש"ץ, "בחינות", מס' 10, ירושלים תשט"ז, עמ' 50—66.

131 ג' שלום, שם, עמ' 472.

132 ראה נה"מ, עמ' 161; מ"ר, עד ע"א; יהודה גיני, 'מבחר מאגרות ר' יעקב אבן צור', "מיכאל", ה, תשל"ח, עמ' קצו, רד. קינה על פטירתו נכתבה ע"י יעב"ץ, עת לכל חפץ, צד ע"א. וראה עוד לשון למודים, מכתב קנר (= עובדיה, פאס, ח"ב, עמ' 391).

133 שלום, כתבי-יד, עמ' 185.

134 שכן ר' יעקב אפרגאן מזכירו בברכת המתים בספרו 'מנחה חדשה', כתב-יד ליברפול 12044m, דף 145א.

135 "כאשר קבלתי מרבי ומורי הה"ר ר' מוסא ו' מימון ו' אלבז ו"ל". "גנת ביתן", כתב-יד לונדון 10521, דף 104א, ועוד. ראוי לציין שבכת"י מוסד הרב קוק 1006, לח ע"א, ועוד, הוא נזכר בברכת החיים: "כאשר קבלתי מר' מוסא יצ"ו".

136 כת"י מוסד הרב קוק 1006, קנר ע"ב; כת"י ביה"ד בלונדון 121, נב ע"ב.

137 ראה שלום, מפתח, עמ' 512 מס' 128.

נז ע"ב—נח ע"א; כת"י 10521 הנ"ל, דף 160א; ניו-יורק/בהמ"ל 2089, דף 51א). השיר שלאחריו: "להבין כוונת של מעלה", ויש בכותרתו חילופי-נוסח (כת"י 10521, דף 161ב; בהמ"ל 2089, דף 52א).

יצחק פוויסיא. 1800 בערך. מקובל מתאמארת אשר בסוס. עלה לארץ-ישראל. בהשתד-לותו נדפס "מערת שדה המכפלה" של ר' משה בן צור, כדלקמן (מ"ר, עז ע"ד).

יצחק עמוראל. תואר כמקובל בכתובה של גינו משנת תקכ"ב.¹⁸⁸

יצחק פינטו בן יעקב. מחכמי מראכש. תואר בתארי כבוד מרובים. חתום עם רבני פאס באדר תקס"ד. נפטר בתוניס (מ"ר, עב ע"ב).

יצחק צבע בן יהודה. סביב 1800. מצאצאי ר' אברהם סבע, לפי עדות עצמו. בחשון תקס"ג חלה בקדחת, ולאחר שניצל ונרפא חיבר פזמון (בסוף "שערי בינה"). בן-נאיים (מ"ר, עז ע"ב; נה"מ, עמ' 200) מונה רשימת חיבורים ארוכה. ספרו "שערי בינה" הוא פירושים לקבלת האר"י. "יסודתו בהררי קדש רבנן קדישי עליונין תקיפי ארעא וגאוני רבני המערב ובתראי חלקם בחיים... [הובא לדפוס ע"י]... גברא רבא דאתא ממערבא בר אוריין ובר אבהן החכם השלם... הרב העצום כמהר"ר יצחק צבע נר"ו". הספר, שנדפס בשאלוניקי תקע"ג, קיבל את הסכמות רבני תוניס: ר' יצחק טייב ור' יהודה נגאר (משנת תקע"א). הספר מכיל הגהותיהם של ר' יעקב פינטו, ר' יעקב מראגי ור' אברהם פינטו. וכן: "לקוטי הרב הגדול כמהר"ר משה זכות זלה"ה ע"ס אלפא ביתא, ונקרא בשם ספר אם לבינה", סג ע"א—קד ע"ב. ברם, חלקו הראשון של "שערי בינה" נקרא בשם "מקום בינה", ומכיל הגהות על ע"ת, אוצ"ח, מבו"ש. הספר נדיר מאוד.

יצחק קוריאט הראשון. "רב במאראקיש סביב לשנת ש"מ, חיבר כנראה ספרים אחדים והוא היה גם מקובל". כך מוכח משו"ת "זכות אבות", סה ע"ד: "העתקתי מכ"י ישן נושן מהרב המפורסם המקובל האלוהי איש אלקים קדוש הוא מר זקינינו אבי היחס כמוהר"ר יצחק קוריאט זצוק"ל" (נה"מ, עמ' 107).

יצחק קוריאט השני, בן יהודה הראשון. נפטר י"ז בכסלו תקס"ה. אחרי תק"ן התיישב בירושלים, והוכרח לגדוד משם. בהסכמות לחיבורו התלמודי "מעשה רק"ם" (פיסא תקס"ו), הוא מכונה "אספקלריא המאירה הרב הכולל חין ערכו מי ימלל המקובל האלוהי כמוהר"ר יצחק קוריאט זצ"ל".

יצחק קלדרון. מאה ט"ו—ט"ז. בכת"י לונדון 788, דף 23א: "מצאתי כתו' בשם הה"ר יצחק קלדירון ישצ"ו [= ישמרהו צורו וגואלו] שאמ' משם הה"ר יוסף אלגללי וצלה"ה על וירד ה' בענן" וכו'.

138 הרב משאש, אוצר, ח"א, עמ' עט.

יצחק קצב. מאה ט"ו(?). בכת"י ביה"ד בלונדון 121, עד ע"ב: "קבלת ר' אברהם בן מוחא שקבל מר' יצחק קצב ז"ל".

ישועה שושנה. המאה ה-17, בזמנו של ר"א אזולאי. מרבני מראכש, "והיה מקובל" (מ"ר, עט ע"א).

ישועה שמעון חיים עובדיה. מכונה: ישמ"ח. בהקדמה לספר "אבני שי"ש", של ר"ש אביטבול, שנכתבה בצפרו בשנת תר"ץ, הוא מתואר כסוה"ר¹³⁹. בקונטרסו "חסד ואמת", עניני חברה קדישא, של חברה אליהו בצפרו (ג'רבה תרצ"ח), יש כמה טעמים קבליים.

ישעיה בקיש. המחצית השניה של המאה הט"ו. רמז"ץ בפאס ומקובל גדול. תלמידו של ר' יהודה עוזיאל. רבו של יוסף בן שמואל, מי שהביא לראשונה את "ספר הישר" לדפוס (ונציה שפ"ה)¹⁴⁰. יוער, כי בן-נאיים כותב במקום אחד (מ"ר, עט ע"ב): "הוא היה מקובל גדול ונמצא ממנו כ"י בענין זה". ואילו במקום אחר ("כבוד מלכים", טז ע"ד) הוא כותב: "גם חיבר איזה ענינים בקבלה ולא נשאר זכר למו"¹⁴¹. עניני קבלה מעשית מופיעים בשמו בחיבורים שונים. ראה, למשל, ס' אביעה חידות, לר' אברהם חמוי, ליוורנו תרט"ו, עד ע"ב. וכנראה מובא שם מתוך ס' שרשי השמות לרמז"א¹⁴¹. כן מובא ממנו בס' דורש טוב, לר' מרדכי בירדוגו, כת"י גיו"ורק/קולומביה X893 B537, דף 44א: "שמעתי מהח' הר' ישעיה בקיש נר"ו משמן של ראשונים ז"ל".

ישעיה הכהן בן יוסף. תחילת המאה הי"ח. מחכמי מראכש, ומתלמידי ר"א אזולאי¹⁴². נמנה עם רבותיו של ר"ש בוזאגלו, בהקדמה ל"מקדש מלך". שם נזכר בברכת המתים, משמע, נפטר לפני התק"י. יחד עם ר' יעקב פינטו כתב חיבור גדול, פירוש על הזוהר בשם "לקט שושנים". בפירושו הם נסמכים על ר' אברהם אזולאי ור' יעקב מראגי. בידינו העתקות משנים תק"א ותק"ט, כת"י מוסד הרב קוק 51, וכת"י גיו"ורק/בהמ"ל 1828.

ישראל אביחצירא. אחיו של דוד. "בקי הוא בנסתר ובנגלה"¹⁴³.

כליפא בן מלכא. סוף המאה הי"ז והמאה הי"ח. אגאדיר. בספר "מאור ושמשי" כתוב: "וכבר נתעורר בזה מור זקנינו ר"מ ור"מ פ"ה [= ריש מתא וריש מתיבתא, פטיש החזק]

139 ראשי התיבות יכולים להיות: סובר הרוזים, אך גם: סיני ועוקר הרים. וראה לקמן הע' 149.
140 נה"מ, עמ' 104; רשימת עמאר, עמ' 270. וראה גם מ' בניהו, 'הסכמה ורשות בדפוסי ונציה', שם, עמ' 270.

141 וראה בתוך קובץ חיבורים שנכתב ב-1744 ('אהל דוד', עמ' 1065, מס' 1007): "ראיתי אני הצעיר סעדיה אבן דנאן ס"ט לכתוב בכאן מה ששמעתי מחכם השלם הר' אברהם אבן חאג'ין נר"ו על מאמרי ז"ל וכו'. אבל מה ששמעתי ממנו הוא דבר נתמד ששמע אותו החכם הנז' מהחכם השלם כה"ר ישעיה בקיש זלה"ה שראה בספר הזוהר קדמון שנשמט יצחק אע"ה באה בסוד הגלגול בפנחס ע"ה". דרך אגב, הקשר בין יצחק ופינחס מופיע בזוהר (רע"מ), ח"ג, רלו ע"ב, אך לא גלגול ממש.

142 נה"מ, עמ' 161; מ"ר, עט ע"ב.

143 ראה בהסכמה לספר "שכל טוב", לר' דוד אביחצירא.

עמוד הימני, הרב המובהק הדר החסידים, כמוהה"רך'ן מלכא זצוק"ל בספרו הבהיר כף ונקי כ"י, ושם האריך למעניתו" (יג ע"ב). החיד"א כתב בענין הלכי מסוים: "וראיתי בכתבי החכם הש' החסיד המלומד בנסי' כמה"ר כליפא'ן מלכא ז"ל מעיר אגאדיר (הוא אבי אמו של ידידי המשכיל כמה"ר שמואל הכהן גר"ו)"¹⁴⁴. למרות מעמדו באגאדיר ומחוצה לה, וההערכה שזכה לה, אין לנו פרטים רבים עליו¹⁴⁵. טולידנו משער כי הוא נפטר בירושלים בערך בשנת תק"ך. אך בס' "שנות חיים", לר' אברהם בן עטר (קובלנקא תשי"ח), עמ' יד, הועתקה הכתובת שעל-גבי מצבתו ("חסידא קדישא ופרישא המקובל" נכו'), והיא באגאדיר. אף מובאת שם, עמ' יג, אגדה על בן-משפחה שביקש להשיג את חיבורו של ר' כליפא לשם הדפסה, והתלאות שהשיגוהו, וסוף שהחיבור נפל בנהר ונאבד. אכן, חיבורו "רך וטוב" נזכר אצל חכמים סמוך לזמנו, והוא ספר הלכך, וכנראה אבד. במחזור קריאי מועד, ליוורנו תרנ"ד, תרפ"ב, רלד ע"א, נדפס "שיר להחכם החסיד ז"ל בעל כף נקי לקוח מספרו קול רנה שיר לחן אל ארץ עזובה. על הגאולה העתידה". מתחיל: "לא אל עליון גורא יום זרועו חשף אנכי אשירה מזמור שיר לאסוף" (אסף בגימטריה כליפא). השיר אינו קבלך, והספר כנראה אבד. חיבורו האחר, שבדרך כלל הוא נצמד לשם מחברו, נקרא כף נקי¹⁴⁶. חיבור זה טרם נדפס, ולפי הקולופון בכת"י ירושלים 1006 8°, "זה ספר כף נקי שחבר החכם השלם הדיין ומצויין כמוה"ר כליפא'ן מלכא גרו יאיר אכ"ר, ותהיא ראשי' מלאכתו יום שלישי בשבת ששה ועשרים יום לחדש תמוז משנת הבק"ר אור" לפ"ק [= תקי"ד, 1754] פה אגאדיר". ייסודו הוא להגיה קצת פזמונים תחנות ובקשות הבאים בסדורי תפלות לכל השנה". תוך כדי ההקפדה על נוסח התפלה והניקוד, וכן הקריאה המדויקת בתורה, הוא עוסק גם בהלכות התפילה וסדריה. לפיכך יש בבירוריו צדדים לשוניים, ספרותיים, הלכיים וקבליים כאחד. פעמים שהוא נוטה אחר הקבלה ופעמים שהוא מקבל את העמדה האחרת (למשל, לגבי הנענועים בלולב), ובדרך כלל בלשון ביקורתית, חריפה ופסקנית (כגון: "פזמונים לחג הסוכות, בעיני לא מצאו המשוררים טעם, כי חסרו צחות ומליצה וגונום").

מאיר די אבילה בן יוסף. 1700 בערך. מחכמי צפרו. תלמידו של ר' משה בן חמו. חיבורו "קבוץ גלויות" (פאס תשכ"ג), שהוא פירוש למאמרים ופסוקים, מכיל גם דברי קבלה¹⁴⁷. ר' מאיר הריץ שאלה אל ר' יעקב בן צור, כדי לברר מנהגי קבלת שבת של אביו¹⁴⁸.

144 "מחזיק ברכה", או"ח, סי' תקיא ס"ק א, שאלוניקי תקע"ב, קב ע"א.

145 ראה חיד"א, שה"ג, בערכו; נה"מ, עמ' 162; מ"ר, פ ע"א-ע"ב; עובדיה, פאס, ח"ב, עמ' 237; ועפריני, השירה, עמ' 58-60; in: Hommage à Georges Vajda, Louvain 1980, pp. 397-405.

146 פעמים שהוא נקרא "כף ונקי", כנראה מתוך פראפראזה לביטוי "קב ונקי". אך כנראה שהשם המקורי הוא "כף נקי". כך בשער כת"י ירושלים 1006 8°. והוא משנת תקי"ד. וכן בקטעים שהועתקו מן הספר ב"כרם חמר", ח"ב, סה ע"א, ע"ג, סז ע"א. לעומת זה, ר' יעקב רקח (שערי תפלה, ליוורנו תר"ל) תדיר מצטט: "כף ונקי כת"י". וכן החיד"א, בשו"ת חיים שאל, ח"ב, סי' לח אות ע, לעמבערג תרמ"ו, לג ע"ד.

147 מ"ר, פ ע"ג; ד' עובדיה, קהלת צפרו, ח"ג, עמ' 151; הנ"ל, פאס, ח"ב, עמ' 235.

148 משפט וצדקה ביעקב, ח"ב, סי' קח.

מוסא ארזיון בן דוד. נפטר תקע"ז. מו"ץ במראכש. תואר כ"חכם גדול סוה"ר [= סובר הרים] ¹⁴⁹ ארון האלוהים חסיד ועניו, ועוד (מ"ר, פא ע"א). וראה ע' דוד צבאח.

מוסא בן מחפוטא. מחכמי פאס. חי בשנת ש"ל בערך (שם, שם; נה"מ, עמ' 107). בן-נאיים מצא שיר שלו בכת"י, והוא זה הנמצא בכת"י ירושלים 4492, 8°, דף 272א—ב. כותרת: "שלוש עשרה עיקרי יסוד תורתנו בדרך משל ומליצה להחכם החסיד ועניו ומקובל ר' מוסא ו' מחפוטא". מתחיל: "אני אשרי בשיר יקר ונפלא לשם האל אשר נסתר ונגלה" ¹⁵⁰.

מימון לעזימי. מחכמי מכנאס. דרשות בשני כרכים ("כבוד מלכים", ד ע"ג).

מימון מלכא. מחכמי פאס. באיגרת משנת תקכ"ג תואר כ"הרב המקובל" (מ"ר, פא ע"ד).

מנחם עמיהא ב"ר יצחק [= מבי"ע]. בערך 1700 ¹⁵¹. לפי בן-נאיים, תואר כ"שר בית הווהר", וחיבר פירוש על התורה (מ"ר, פד ע"א). ראיתי ספר דרושים שנדפס בירושלים תרצ"ב, בשם "נר מערבי", חלק ג, והוא מכיל מעט דברי קבלה. המחבר מכונה "ראש על ארץ טיטואן". לפי הקדמת ר' יעקב בן יוסף כלפון, נדפס הספר לפי העתקה שנעשתה בשנת תר"ו, מתוך כתב-יד מוטושטש. ע"ע אברהם ו' מוסא.

מסעוד אלתראד בן דוד הכהן. מארוקו, תק"ף—ירושלים, כ"ד בסיון תרפ"ז. נמנה עם גדולי החכמים בירושלים, ואף זכה לעמוד בראש ישיבת "בית אל". חיבורו הקבלי: "שמחת כהן" (ירושלים תרפ"א), שו"ת בקבלת האר"י. בראשו נדפס לראשונה 'דרוש חפצי בה' של ר' יוסף אבן טבול (מיוחס שם לרח"ו). כן נדפס ספר דרושים שלו בשני חלקים. חלק א נקרא "כח מעשי הגיד לעמו", וחלק ב — "בן מכבד אב" (ירושלים תרס"ו). הספר, המכיל גם שו"ת, אינו קבלי. ברם, בח"ב, לד ע"א, מובאות שאלות שנשאלו בבית-המדרש "בית-אל", ועניינם קבלי. ושוב בדף לה ע"ד, על כוונת רה"ש. ובדף לו ע"ד, הגהות בשער הכוונות ¹⁵².

מסעוד בן בוזיד. ב"מאור ושמש", ב ע"א, כתוב: "...ר"ת של קמ"ץ: קדמון מצוחצח צח, והם הם שרמזו המשורר מסעוד בן בוזיד ז"ל בבקשתו". נראה אפוא שמשורר זה היה מקובל, ולפחות בעל ידיעות קבליות. אכן, ד' קורקוס כותב עליו שהיה מקובל, שחי כנראה בסאפי (1725?) ¹⁵³.

¹⁴⁹ בדרך כלל מפענחים ראשי-תיבות אלה: סיני ועוקר הרים. כך אצל שטערן, אשכנזי-ירדן, ואפילו "בית העמרמי", לר' עמרם שאול אזיני, ירושלים, תשל"ו (שבו באו ראשי-תיבות המיוחדים לספרי המערב). ברם, במקומות הרבה נמצאות המלים במלואן: סובר הרים, ויש בכך אפוא כינוי למקובל.

¹⁵⁰ וראה פקפוקה של אליאור, דרעה, עמ' 60, לגבי מחבר השיר. וראה גם שם, עמ' 49, 53. ¹⁵¹ ראה עובדיה, פאס, ח"ב, עמ' 239.

¹⁵² ראה מתולדותיו בס' חן טוב, לר' נסים חדאד, ג'רבה תש"ו, כו ע"א. ¹⁵³ David Corcos, *Studies in the History of the Jews of Morocco*, Jerusalem 1976, 153 p. 205. ושםא הוא בעל הפיוט (חתום: אני מסעוד חזק) על רשב"י וחבריו. מתחיל: "אדוניג' אלוייה אתה ארוממך אודה שמך". ראה כת"י פריס 1447, 343—444.

מסעוד ביטון בן מרדכי. ראה "מאור ושמש", יב ע"א—ע"ב.

מסעוד בן גנן. המאה ה-18. בספר הדרושים שלו, "זרע רב", שולבו רעיונות קבליים, והוא מצטט לא אחת את "המקובלים" ו"בעלי האמת" או "האר"י". הדרושים נדפסו בסוף שו"ת "יכין ובעז" של הרשב"ץ (ליוורנו תקמ"ב). וכן ראה בהסכמת ר' דוד מילדולה לס' עץ חיים של חנין (ליוורנו תקמ"ג).

מסעוד בן טביב. ראה "מאור ושמש", יב ע"א.

מסעוד כהן ¹⁵⁴. חכם זה נזכר פעם אחת ב"ספר חזיונות" לרח"ן ¹⁵⁵, שם כתוב, כי בשנת של"ד "בא הר' מסעוד כהן מן דרעא אל צפת" וכו' ¹⁵⁶. ר' מסעוד היה מורו של ר' שלומיל מדרוניץ בקבלת האר"י, וזה האחרון מכנה אותו "מורי מהר"ר מסעוד מערבי" ¹⁵⁷. אמנם, ייתכן מאוד שמקום מוצאו של ר' מסעוד הוא בפאס, שכן באיגרת אחרת כתב ר' שלומיל: "והנה ר' ומורי אשר אני יושב לפני ולומד ממנו תורה ובפרט חכמת הקבלה הוא החכם השלם והעניו הגדול כמהר"ר מסעוד סגי נהור מפי"ס נר"ו, ומפורסם הוא... ברוב קדושתו ובקיאותו בכל התורה" ¹⁵⁸. "גלגולים מהרב מסעוד סגי נהור" נמצאים ב"ספר הגלגולים", פרנקפורט תמ"ד, לה ע"ד—לו ע"א. "דרושים ממחר"ר מסעוד סגי נהור" נמצאים בכת"י פרמה 176, ועוד ¹⁵⁹.

מסעוד נחמיאס (נחמיאש) בן יעקב. מרבני דמנאת. "המלומד בנסים אשר כול ערי המערב נודרים נדרים וקופות לזכותו" (בהסכמת רבני אספי לספר "וישמע שאול", של נכדו, ר' שאול. ראה להלן. וראה מ"ר, פד ע"ד).

מסעוד פריקי בן יוסף. עורך "חצות לילה אקום", על תיקון חצות, כמקובל אצל מראכים וצוירא ורבאט. נדפס בדאר אלביצא (קאזאבלאנקה), בט"ו במרחשון תרצ"ב. עמו נכרך גם 'שפר סליחות', לאשמורת חודש אלול.

מסעוד שלום רווח בן יוסף (חותם: מסבי"ר). חי בגאבץ, בערך 1800. ספר דרשותיו בכתב-יד נקרא "מרחיב גד" ¹⁶⁰. פעל גם בערי מארוקו.

¹⁵⁴ ראה אליאור, דרעה, עמ' 39 הע' 10.

¹⁵⁵ ראה מ' בניהו, תולדות האר"י, ירושלים תשכ"ז, עמ' 72; גליס, אנציקלופדיה, עמ' רעג.

¹⁵⁶ ראה ג' שלום (לעיל הע' 46), עמ' 138. לפי מ"ד גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, ח"ב, ירושלים תרצ"ח, עמ' 35, נפטר בשנת שמ"א.

¹⁵⁷ יוסף שלמה דלמדיגו, תעלמות חכמה, בסליאה (ולאמיתו של דבר — האנאו [על פי ג' שלום, 'אברהם הכהן הירירה בעל שער השמים', ירושלים תשל"ח, עמ' לז, הע' 33] שפ"ט, לח ע"ב.

¹⁵⁸ שם, מא ע"ב. וראה גם בניהו, שם (הע' 155), עמ' 59. באיגרתו מספר ר' שלומיל על מעשיו הטובים של ר' מסעוד.

¹⁵⁹ וראה י' אביב"י, כתבי האר"י באיטליה עד שנת ש"פ, 'עלי ספר', יא, תשד"ם, עמ' 123 והע' 85.

¹⁶⁰ ראה שלום, כתבי-יד, עמ' 170—171.

מרדכי. ממקובליה החשובים של דרעא¹⁶¹.

מרדכי אכטאן. מחכמי מראכש. תואר כמקובל (מ"ר, פח ע"ב).

מרדכי אצמאן בן יצחק. מכנאס. "מקובל וחסיד. נולד במארוקו ושימש ברבנות בליוורנו ובארם-צובא. עלה לירושלים כנראה בשנת תצ"ג", "לעשות זימרה, וזכיתי לראות פניו, והייתי קטן שהגיע לחינוך"¹⁶². היה תלמידו של ר' משה בירדוגו, המשבי"ר. תלמידו הוא ראובן בן צור. חיד"א בשה"ג, ע' זובח תודה, כותב: "היה מקובל ובקי בחכמת האמת, וראיתי קצת הגהות מכתבת ידו בס' הכונות להאר"י ז"ל". חיבורו "זובח תודה" (קושטא תצ"ג), הוא מניין המצוות בדרך וידוי. חיד"א, שם בע' וידוי גדול, כותב: "מיוסד על אברי האדם... והוא בנוי על ס' החרדים", אם כי — צריך להוסיף — בהסתייגויות מסוימות.

מרדכי בוזאגלו. דרעא. מאה ט"ז. בראש ספרו "מענינות החכמה" מספר כי בהיותו בן ל"ו התחיל לכתוב "קונטרס ראשון מספר שערי אורה", אך חלה, ודרשו ממנו לחדול ממעשהו. רק לאחר שמילא את התנאים הנדרשים ללימוד קבלה, הנוכרים בהמשך, החל לכתוב חיבורו "מענינות החכמה". בחיבור זה עוסק בעניני הספירות, בקבלת הצירוף ובסוד הניקוד. כתה"י נמצא במסד הרב קוק 1386, קופנהגן 195, ועוד.

מרדכי בושקילא (ב"מלכי רבנן", פח ע"א, נדפס: בושבילא). 1700 בערך. מחכמי פאס. מקובל גדול. מתלמידיו היה ר' משה בן אברהם ׳ן מוסא¹⁶³.

מרדכי לזשקי בן ברוך. 1700 בערך. מראכש¹⁶⁴.

מרדכי מזגרי. לפני המאה ה"ח(?) . בספר קבלה מעשית, "תעלומות חכמה", כת"י אוקספורד 1964, מובאת בדף 11ב פיסקה קצרה: "קבלתי מרב מרדכי מזגרי של עיר טיטוואן שאלה בהקיק" וכו'.

מרדכי הסבעוני ב"ר דוד¹⁶⁵. בכמה מקומות בכת"י ששון 919 נמצאות הגהות שלו (עמ' 77, 85, 89, 179—180), המתייחסות לחילופי נוסח בפרקי דרבי אליעזר, לסודות

161 ראה נה"מ, עמ' 109; מ"ר, פו ע"ד; שלום Encyclopaedia Judaica, vol. 10, p. 542. ברשימתי הקודמת, עמ' 222, העליתי השערה ("שמא") שמרדכי זה חיבר את "מענינות חכמה", וכי הוא הוא הפירוש לתפילות שבכת"י ששון 921. בינתיים ראיתי כת"י של "מענינות חכמה", והשערה זו נתבטלה. לאחרונה העירה על כך אליאור, דרעה, עמ' 40 הע' 15.

162 מ' בניהו, חיד"א, ירושלים תשי"ט, עמ' שמג. לפי נה"מ, עמ' 149, עלה בין תצ"ה לת"ק. וראה עוד חיד"א בשה"ג, ובספרו לב דוד, פרק כ"ו. לפי עדות המובאת אצל משאש, אוצר, ח"א, עמ' נד, נפ' בשנת תק"ח. תיאור ביוגרפי אחר העלה צבי מלאכי, בנועם שיח, לוד תשמ"ג, עמ' 201.

163 ראה בניהו, מיכאל, עמ' מד.

164 ראה בניהו, שם, עמ' כג, כד; מ"ר, פח ע"א.

165 אליאור, דרעה, עמ' 52, מונה אותו עם מקובלי דרעא. כנראה, מצאצאיו, ואולי בנו, היה "רבי דוד הסבעוני הוקן", הנוכר בנה"מ, עמ' 107. (ראה ציטט באהל דוד, עמ' 1013).

קבליים ולפרשנות קבלית של מאמרים תלמודיים. כת"י ניו-יורק/בהמ"ל 1848 פותח: "סדר הייחוד לה"ר מרדכי הסבעוני ע"ה. דע כי כל הטובה הצפונה לעתיד אינה כי אם לבעלי אמונת הייחוד" וכו'. קונטרס זה מסתיים, שם, ככל הנראה לאחר דף 2. יתכן מאוד שר' מרדכי זה אינו זהה למרדכי בעל ההגהות.

משה אדרעי בן יצחק. יום ה' ג' בתשרי תקל"ה—אחרי תר"ב¹⁶⁶. יליד אגאדיר¹⁶⁷, משם נדד לאצווריא. ולפי הקדמתו לס' תורת חיים, למד בסאלי אצל ר' יהודה אנהורי. אחרי נדודים רבים הגיע לארץ-ישראל בתר"ב. לא צדק יערי¹⁶⁸ בכתבו, כי "בספרי אין זכר לדברי קבלה". המעיין בספרו "יד משה" (אמשטרדם תקס"ט), בדינו בתורת הנפש, מגלה את המקורות הלקוחים מ"חכמי האמת", "רבו הדעות בנגלה ובנסתר", "ספרי הסוד" (יט ע"ב, כב ע"ד, כג ע"א), וכיוצא באלה. כן נזכר "הזוהר" בספר זה בכמה מקומות. בספר זה, כג ע"ב, יספר גם על דרשתו במכנאס בגיל י"ד, ובגיל י"ז ערך את ספרו "תורת חיים", (לונדון תקנ"ב), "והוא תיקון לליל הששי לארבעה שבועות שבחודש, מאמרי הזוהר ותנ"ך ותפלות השייכים קודם הלמוד ואחריו, כאשר נהגו בערי המערב ובאיוה מקומות, כמו שהובא בספר חמדת ימים".

משה אזאגורי. מאה י"ט. המלבה"ד של ס' "מגן דוד" (כאזבלאנכא תש"ט), מזכיר בהקדמה את רבו, ר' משה אזאגורי, כמי שכתב פירוש לתורה על דרך פרד"ס. יתכן שיש לו קשר משפחתי עם דוד זאגורי (ע"ע).

משה אלכאז בר מימון. בשנת של"ה החל לחבר את ספרו, פירוש על התפילות על-פי ראשוני המקובלים. בהקדמת המחבר כתוב: "והתחלתי לחברו בשנת השל"ה ליציר' במת' תארודאנת יע"ה... עד השנה הזאת שנת זה קרבן ליצירה, שחרה אף ה' בעולם בשנת משי"ח ובאה מגפה בתארודנת יום ראשון של פסח... ואני וקצת מהקהל יצ"ו ברחנו לכפר

166 לפי מ"ד גאון, יהודי המזרח, ח"ב, עמ' 25, נפ' בתקפ"ט. לפי טולידנו, נה"מ, עמ' 201 — אחרי תקפ"ט. אך ראה בסמוך, על עלייתו לא"י. ועיין מיכל רבינוביץ, 'מאורעות חייו של ר' משה אדרעי', "במישור", כ"ח בניסן תש"א, עמ' ה-ו.

167 בענין מקום הולדתו נכתבו דעות שונות. י"מ טולידנו, שריד ופליט, שם, עמ' 79, מצטט מתוך ספרו של ר"מ אדרעי, בהקדמת "שפה ברורה", לפיה: "אנכי הצעיר וזעיר מילדי העברים אשר במערב הפנימי מרויקוס יע"א עיר של חכמים" וכו'. ובהמשך מסיק מכאן טולידנו, שנולד בעיר מראכיש ולא במוגאדור כמו שכתבו רושמי תולדותיו (עמ' 80). לעומתו קבע א' יערי, במונוגרפיה שהקדיש לר"מ אדרעי ("קרית ספר", לג, תשי"ח, עמ' 521), כי נולד באגאדיר. וכבר העיר בצדק י' רפאל ("קרית ספר", לד, תשי"ט, עמ' 527), כי יערי לא הזכיר את טולידנו הנ"ל. רפאל עצמו מסכם על-פי המובאה הנ"ל, כי נולד במראכש ולא במוגאדור כפי שכתבו רושמי תולדותיו, ובהם טולידנו עצמו בנה"מ, עמ' 201, או באגאדיר, כפי שסבור יערי. על דברים אלה השיב יערי ("קרית ספר", לה, תש"ר, עמ' 270), כי ראוי להסתמך על הקדמת ר"מ אדרעי לספרו "יד משה" (אמשטרדם תקס"ט), שבה כתוב ביתר פירוט: "הצעיר בית אבי ומורי יצחק ז"ל הוליד אותי בעיר אגאדיר אשר במערב הפנימי במדינת מארויקוס יע"א". משמע, "מארויקוס" הנזכרת בשני המקורות האחרים הנ"ל, "אינו שם עיר מראקיש אלא שם המדינה מרוקו". הדברים נראים כפי העולה מן המקורות (ראה יערי, ק"ס, לג, עמ' 524, 527), ובהתאם לכך קבענו בפנים את אגאדיר כעיר מולדתו.

168 "קרית ספר", כרך לג, עמ' 521. וראה עוד שם, עמ' 528—521; כרך לה, עמ' 269—272.

אקא... ובהיותנו גולים באקא יע"ה עמדו שם בעזרת ה' בגבורים גבורי כח עושי דברו חבירים מקשיבים לקול ה' ובקשו ממני לגמור הספר הנכבד הזה, ועזרוני בכוסם ובכיסם עד שגמרתי הספר הזה... והם יעצוני לקרוא שמו היכל הקדש" (ג ע"א—ע"ב). לפי הקולופון בכת"י לוס אנג'לס 828, נשלם החיבור בשנת שס"ד. (כת"י זה אינו שלם, ויש בו שינויים לעומת הנדפס). כאשר יעקב ששפורטאש לימד באמסטרדם בשיבת "אור החיים", הוא הביא לראשונה ספר זה אל בית-הדפוס בשנת תי"ג. וכך נאמר בשער הספר: "הביאו אל הדפוס לזכות את הרבים החכם השלם החסיד המקובל כמהר"ר יעקב ששפורטש נר"ו, וגם נוסף עליו כמה הגהו' מן החכם השל' החסיד המקובל כמהר"ר אהרן הסבעוני נר"ו תושב במתא סאלי יע"א". אני מבקש להפנות את תשומת-הלב להערותי, הנכונה בעיקרה, של ששפורטאש, שהמחבר לא חידש, אלא ליקט מהמקובלים, וזאת קודם שנתפשטו ספרי הרמ"ק והאר"י¹⁶⁹. בחיבור זה (נב ע"ד, נג ע"ד, נד ע"ב) הוא מזכיר את פירושו להגדה של פסח¹⁷⁰. מאמר נוסף המיוחס לר"מ אלבאו מצוי בתוספת לאחד מכתבי-היד של ספר "אבני זכרון", כת"י הברשטאם 339, דף 43א, המתחיל: "סוד כ"ב אותיות כמו שפרש אותם רבי משה בר מיימון בר אלבאו תנצב"ה זלה"ה הוא המחבר ספר היכל הקדש"¹⁷¹. מתלמידיו ייזכרו: ר' יהודה חנין, ר' יצחק הכהן ור' יעקב אפרגאן, המרבים להזכירו.

משה בוזאגלו בן שלום. בסוף הקדמתו ל"מקדש מלך", כותב ר' שלום בוזאגלו: "בן יכבד אב ורבו מובהק למד ולימד... הרביץ תורה בישראל כל ימי חייו והשאיר אחריו ברכה חברת תלמידיו... במבצר מתא סאלי". אם כי סביר להניח, ע"פ ההקשר, שמדובר בתורת הנסתר, אך אין הוכחה מפורשת.

משה חזונו. קבור בכפרי מראכש. היה מקובל, ואומרים שנגלה אליו אליהו (מ"ר, צה ע"ד).

169 אם כי אין לקבל אמירה זו באופן חד-משמעי. ואביא כאן עדות אחרת, החשובה מאוד מצד עצמה. המדובר בסדר קבלת שבת, שהספרדים קיבלו, כידוע, את מנהג האר"י, לאמור, בכך שהתחילו במזמור כט (ראה לכל העניין את מחקרו של י"י כהן, "סדר קבלת שבת ופזמון לכה דודי", ירושלים תשכ"ט, בהוצאת המחבר. אחר-כך נדפס גם ב"ספר זכרון לאדם נח בראון", ירושלים תש"ל, עמ' שכא—שנו. ולגבי צפון אפריקה, ראה שם, עמ' 6=שכד). ברם, בספר היכל הקדש, שנכתב בין השנים של"ה—שס"ד, אנו קוראים בדף ל ע"ב: "ויש נוהגין לקרות לכו נרננה מזמור צ"ה וצ"ו וצ"ז וצ"ח ומזמור הבו לה' בני אליהם, כי כל אלו המזמורים יורו על קבלת שבת ומלכות השמים שנתפשטה ליל שבת בכל העולם" וכו'. מכאן מוכח בבירור, שכבר במהלך הדור הראשון שלאחר הרמ"ק והאר"י, הגיעו שני המנהגים כאחד למארוקן, ומצאו את דרכם לדור בכפיפה אחת, לפחות לפי מנהג מסוים.

170 בשני מקומות בספר הוא נקרא "פרח שושן", וכן הוא בכת"י לוס-אנג'לס 828 bx.3.10. על כל פנים, החיבור "פרח שושן", אף הוא להגש"פ, הנמצא בסוף כת"י ביה"ד בלונדון 121, בוודאי אינו שלו. ואעמוד על כך ברצות ה' במקום אחר.

171 שלום, פרקים, עמ' 86. "סוד" זה נעתק גם בכתבי-יד נוספים. כגון: ניו-יורק/בהמ"ל 1710, דפים 126א—134א (משנת שצ"ז). מובאה ארוכה מדף 13א—ב, נמצאת בס' תאור של ר' יהודה חנין, בכת"י בהמ"ל 1711, דפים 115—116. וכן בס' פרח שושן של ר"י אפרגאן, כת"י בהמ"ל 1510, דפים 11א—12א. מ' אידל מניח שר"מ אלבאו השתמש בפירוש האלפא ביתא של ר' דוד בן יהודה החסיד. ראה מאמרו 'פירושו של ר' דוד בן יהודה החסיד לאלפא-ביתא', "עלי ספר", י, תשמ"ב, עמ' 33.

משה בן חמו. נפ' כ"א באלול תס"ז. צפרו. "חסיד ומקובל"¹⁷².

משה הכהן בן נחמיה. ז' באדר תמ"ג—נהרג בו' באלול תע"ד. מקובל גדול, כפי שניכר מתוך קינתו של ר' יעקב בן צור ("עת לכל חפץ", דף פד [בטעות נדפס: עו]; וראה גם מ"ר, צה ע"א—צו ע"א).

משה בן לולו. מחכמי דמנאת. בכתובה תואר כמקובל (מ"ר, צה ע"ג).

משה מאימראן. נפ' ז' באב תקמ"ו. מכנאס. מכתב-היד שנכתב על-ידו בשנת תק"ל נדפס ספר "אוצרות חיים" (ליוורנו תר"ד), ולפי השערת מ' בניהו¹⁷³, הוא הוא בעל שתי הגהות שבספר, לבד מחיבורים הלכיים אחרים.

משה בן סמחון. נפטר תרכ"ח. תואר כ"הרב הכולל בישראל להלל המקובל חסידא קדישא", "חכם תלמודי ומעיין גדול" ומקובל. מחכמי פאס, עלה לירושלים, חזר כשד"ר לפאס, והיה לדיין במוגאדור (מ"ר, השמטות; שם, צו ע"ד). רמ"ש גירונדי (מחצית ראשונה של המאה ה-19), שנפגש עמו בפאדובה, מפליג בשבחו: "זוכיתי לקבל פניו פה פאדובה, וליהנות מאור תורתו שלשה שבועות, ולמדתי ממנו כמה דברים בתורה ובתלמוד דרך פרד"ס. והאיש משה ענו מאד ולא הדפיס שום אחד מחבוריו. אמנם מצאתיו מלא תורה כאחד האמוראים" וכו'¹⁷⁴.

משה בן צור בן יצחק בן משה בן שמואל בן משה ממגורשי ק"ק קאשטיליא. דודו של יעב"ץ. נפ' ז' בשבט תס"ו¹⁷⁵. חי בסאלי, ואחר-כך הלך לפאס או למכנאס. חיבר "מערת שדה המכפלה", והוא קיצור "אוצרות חיים" בצורת שיר, בתוספת שני פירושים: 'דברי קבלה' ו'הלכה למשה'. ספר זה הועתק בשנת תפ"ו בתאמאגרת שבדרום מארוקו בידי ר' שלמה ב"ר אברהם שבת. העתקה זו הובאה לירושלים בידי ר' יצחק סויסא, ונדפסה בירושלים תר"ע, בשתי מהדורות: אחת עם שני הפירושים הנ"ל¹⁷⁶, ואחת בפורמט קטן—בלעדיהם. בשנת תע"ב חיבר ספר "צלצלי שמע", המכיל שירים וקטנות, ונדפס באסכנדריה תרנ"ב. בדף מח ע"ב הוא כותב: "אם יהיה אלוהים עמדי ויעזורני על דבר כבוד שמו לפרש ולחתום ב' השירים, שיר א' על הפרדס ושיר אחר על מעין חכמה, כמו שעזרני לגמור ולפרוש השיר של האוצרות בצביונו ובקומתו, וגם יעזורני לעשות חרוזים אחרים על הדינים". אכן, בידינו עדות מאוחרת יותר, כי כוונתו עלתה בידו וחיבר קיצור לשני הספרים. כך לפי דבריו בהקדמת "משכיל שיר הידידות", כתב-יד¹⁷⁷. באשר לקיצור החיבור

172 עובדיה, פאס, ח"ב, עמ' 238. ראה גם י' ניני, שם (הע' 132), עמ' קצו.

173 ראה בניהו, מיכאל, עמ' כב; מ"ר, צ ע"ג—ע"ד.

174 תולדות גדולי ישראל באיטליה, טריסטי 1853, וד"צ תל-אביב תשכ"ח, עמ' 240.

175 ראה עובדיה, פאס, ח"ב, עמ' 241; זעפרני, השירה, עמ' 153; רשימת עמאר, עמ' 353; נה"מ, עמ' 157; מ"ר, צא ע"ג—צב ע"ב.

176 צולמה בירושלים תשל"ט. וראה גם כת"י ניו-יורק/בהמ"ל 1812; ניו-יורק/קולומביה 11 c 893 x, דפים 8—40. על שירתו של ר' משה ראה זעפרני, השירה, עמ' 129—134.

177 ראה במאמרו של ב' בן-ימנחם (לעיל הע' 37), עמ' 384. מעניין כי כת"י של חיבור זה, שענינו "אזהרות על דיני כל התפלות", נמצא גם בניו-יורק/בהמ"ל 3100, אך הקדמה זו חסרה.

השני, הרי דברי החיד"א, ע' מעין חכמה: "מעין חכמה¹⁷⁸ להרב [אברהם] קלמנקש אשכנזי, הקדמות האר"י ו"ל, והרב משה נ' צור עשאם בשיר וקראו מבוא שער השמים, וב' פירושים ע"ד קבלה: א' דברי אמת, והב' קרא משה, והכל בכ"י". כת"י יפה הוא ניו-יורק/בהמ"ל 2185, בו מופיע החיבור "מבא שער השמים" מדף 63א—389ב. כת"י בהמ"ל 2187, נכתב בתוניס בשנת ת"פ, ולא ראיתי.

מתתיה סירירי בן חיים דוד. כ"ד בשבט תקס"ו—כ"ד בתמוז תר"ן (ראה "עת לכל חפץ", ה ע"ב).

סוליון אדחנה. מאה ט"ז. יליד פאס. עלה לארץ ישראל, וזכה בה לכבוד ולתהילה. באגרת מחדש חשון שס"ז כותב ר' שלומיל מדרזניץ, שלאחר שנעתקו הכתבים שברשות רח"ו ע"י ר' יהושע בן נון ותבריו, "ומאותו יום והלאה נתפשטו הספרים בין יחידי סגולה בא"י לבד. ומורי כמה"ר מסעוד סגי נהור נר"ו ומורי מהר"ר סוליאמן מערבי נר"ו כבר הם סיימו אותם שלש פעמים והם בקיאים בהם כמו בא"ב. וכן הם בקיאים בכל הזוהר ובתיקונים". אף ר"מ גלנטי כותב: "וכל ספר הזוהר וכמה מספרי הקבלה היו שגורים על פיו כאלף בית". המקובל המפורסם, ר' אברהם אזולאי, מכנה אותו "חסיד", כדבריו: "גם כתבתי קצת פשטים על התורה שהחסיד האלקי כמוהו"ר סלימן [א] וחנא זללה"ה אשר מצאתי בגנזיו... להקים לו שם אחריו, טוב מבנים ומבנות"¹⁷⁹. גם בכת"י ניו-יורק/קולומביה X893 H533, צג ע"א, כתוב: "אלו החדושים נמצאו בגנזי מוהר"ר סוליאמן נ' אוחנה זצוק"ל. שמעתי משם החכם האר"י זצוק"ל בת היתה לו לאברהם וכו'".

סעדיה בן אדחאן. 1600 בערך. מקובל, מחכמי בנאריס מנוף תאפילאלת (מ"ר, ק ע"א).

סעדיא אזאורי. נזכר ב"מאור ושמש", קכ ע"א.

סעדיה ב"ר מימון אבן דנאן. בכת"י אוקספורד 2233, אשר "נשלם בחדש ניסן הרל"ו ליצירה (= 1476), בא בראשו, דפים 1א—4א, קונטרס קצר על האותיות, ובו נזכרו פעמים אחדות "חכמי האמת", "חכמי הקבלה". אמנם קשה להכריע ע"פ מובאות אלה בלבד על מידת היותו מקובל.

סעדיה בן רבוח בן משה. נפטר אחרי שע"א. חסיד גדול, מרבני פאס. כתב כרך גדול של דרשות "מכיל כשלש מאות דפים, ויש בו ג"כ חידושים וענינים בקבלה" (מ"ר, צט ע"ב; "כבוד מלכים", ד ע"ד; רשימת עמאר, עמ' 365).

¹⁷⁸ על ספר זה ראה שלום, כתבי-יד, עמ' 63—64, 117; א' שישא, "עלי ספר", ב, תשל"ו, עמ' 240; ש' אשכנזי, שם, ג, תשל"ו, עמ' 171—173; ולאחרונה, אביב", שם (הע' 159), עמ' 92—96.
¹⁷⁹ סיום הקדמת ר' אברהם אזולאי לספרו 'בעלי ברית אברהם'. וראה עוד חיד"א, מעגל טוב, עמ' 10; נר המערב, עמ' 110; מלכי רבנן, צט ע"ג; מ' בניהו, באנציקלופדיה לגדולי ישראל, בעריכת מ' מרגליות, עמ' 1187; הנ"ל, 'חידושה של הסמיכה בצפת', ב"ספר היובל ל' בער", ירושלים תשכ"א, עמ' 255, 258, 268 והע' 29; י' גליס, אנציקלופדיה, ח"ג, תשל"ח, עמ' ט—י; רשימת עמאר, עמ' 249. על הגהותיו לספרי, ראה מ' בניהו, חיד"א, עמ' קיב הע' 44.

פערד בן ברוך ביטון. ראה "מאור ושמש", יב ע"א.

עלאל בן אלחנאיך. תלמסאן. ראשית מאה ט"ז. אליו כתב ר' אברהם סבע את פירוש עשר ספירות שלו. ע"ע אברהם סבע.

עמרם. מאה ט"ז—י"ז. ר' יצחק הכהן מביא בס' גנת ביתן דברים שקיבל מפי ר' עמרם. ע"ע יצחק הכהן.

ראובן בן אברהם. מאה י"ח—י"ט. מחבר פירוש חמש מגילות "שבולי עמקים", כת"י ניו-יורק/בהמ"ל 2105. כתה"י הוא בערך משנת תרט"ו, אם כי נזכרות גם: תרט"ו, תרי"ז ותרי"ח.

ראובן בן יבגי. מאה י"ח(?) בכת"י ניו-יורק/להמן 207, דף 26א, מובא בשמו דבר קבלה.

ראובן בן משה בן נחמני. מחבר קיצור ס' חמדת ימים. "ספר חמדת חשק אשר חשקה נפשי אנכי איש צעיר, וקבצתי ואספתי מס' חמדת ימים כל התפלות שיסד ותקן הרב... ראובן בה"ר משה ו' נחמני נר"ו". והוא בכת"י ניו-יורק/בהמ"ל 1788. השער מקושט בקישוטים צפון-אפריקאיים, והכתיבה מערבית.

ראובן בן צור. נולד במכנאס באדר שצ"ח¹⁸⁰. נפטר ד' באלול תמ"ד¹⁸¹. "חכם מקובל חסיד וגדול" (נה"מ, עמ' 138). הוא אבי "הרב המפורסם מהר"ר יעקב ו' צור, היה תלמיד מהרב מרדכי אצבאן הזקן. והיה מתנהג הרב ראובן בחסידות מאד ומחמיר על עצמו חומרות גדולות בענין המאכל¹⁸², וידענו ענין נפלא שאירע לו" (חיד"א, שה"ג)¹⁸³.

רפאל משה אלבאז בן שמואל בן יהודה. תקפ"ג—כ"ב בתמוז תרנ"ו¹⁸⁴. רמו"ץ בצפרו, "חכם מדעי בכל החכמות ומקובל". שיריו השגורים בפי יהודי המערב קובצו (מהם שנדפסו ב"הטיבו נגן", לר' רפאל אדרעי, פאס תרפ"ט; וב"שיר ישראל", פאס תרפ"ט) בספרו: "שיר חדש וקול בוכים", ירושלים תר"ץ¹⁸⁵. ספרו הקבלי החשוב הוא "עדן מקדם" (פאס

180 ראה משאש, אוצר, ח"א, עמ' נב.

181 ראה במאמרו של הרב מ' עמאר, שם (הע' 126), עמ' 94. ועיין עוד רשימת עמאר, עמ' 353.

182 בהשפעתו לא אכלו אורו בפסח. ראה שו"ת "משפט וצדקה ביעקב", של בנו, היעב"ץ, סי' ט, כה ע"א.

183 שמא רומזו החיד"א לסיפור קפיצת הדרך המובא באחד מכתבי-היד, בו מכונה ר' ראובן "הרה"ג החסיד העניו המקובל האלדי גם בקבלה מעשית". ראה לעיל הע' 180.

184 לתולדותיו ראה נה"מ, עמ' 208; הקדמת שו"ת הלכה למשה, מהר"ר משה עמאר, בני-ברק תש"מ; וכן בראש ספרו באר שבע, ירושלים תשמ"ג. פיוט לכבודו חיבר אברהם עלון, שמחה וששון ליהודים, דף 48—ב.

185 מ"ר, קו ע"ב—ע"ד; מ"ד גאון, שם, עמ' 39. וכן ראה במאמרו של ג' בן-מנחם, שם (הע' 37), עמ' 397. ר' רפאל אהרן ו' שמעון מכנה אותו: "המשורר היפה ונשגב". ראה קדמת "עת לכל חפץ", י ע"ב. על תפוצת שירתו של רר"מ אלבאז, ראה מה שכתב ר' ישמ"ח עובדיה בהקדמת הספר, עמ' 6.

ת"ש), אנתולוגיה קבלית, מעין "מדרש תלפיות" של ר' אליהו הכהן. וכן קונטרסו 'מיני מתיקה' ובמיוחד הקונטרס 'עטרת פז'—שניהם נספחו ל"עדן מקדם"—העוסק כולו בצירופי השמות. בהקדמת עטרת פז הוא כותב בין היתר: "עטרת פז הוא גלי עמיקתא סתרי תורתינו הקדושה כי בעוה"ר [= בעוונותינו הרבים] איחסור דרא ונפשנו יבשה, וגליתי טפח לפקוח עינים עורות שאינם רואים כי אם הנגלה קול ענות חלושה". ספרו רב ההיקף "באר שבע" עוסק ב'שבע חכמות', ורק חלקו האחרון, קצר מאוד, מוקדש לחכמת האלוהות. ספר התיקונים שלו "ארבעה שומרים" (פאס תש"ב) עוסק בענייני מוסר, מילה, תפילין ושבט.

רפאל יעקב בן סמחון בן מכלוף. נפטר תרי"ז. מחכמי פאס. "חכם גדול דין מובהק, פסקן ודרשן" (הסכמת רבני פאס לספר "בת רבים"). תלמידו של ר' חיים דוד סירירו. חיבוריו הקבליים: במסגרת הפירושים על התנ"ך והתלמוד, שנדפסו בסוף "בת רבים" (גירבה תשט"ו), והוא מעין אנציקלופדיה הלכית, נכללו בו גם פירושים קבליים; "סובר הרזים" (גירבה תשי"ד) והוא כולל פירוש ל"אוצרות חיים" של ויטאל. בראשו: קונטרס 'כללי חכמת הקבלה', והוא לקט משלושה מקובלים (מס' עטרת צבי, נד ע"א—נז ע"ב; מיעקב מראג'י, נז ע"ב—סג ע"א; ומס' אור נערב, סג ע"א—סח ע"א). וכן נמצא בכת"י ניר-יורק/בהמ"ל אוסף בן-נאיים 98. דבריו בהקדמת הספר עושים רושם של תעמולה לקבלה. לפי בן-נאיים נחשב מומחה בקמיעות (מ"ר, קו ע"ב; "כבוד מלכים", יד ע"א). "שיר ידידות" שלו נמצא באוסף כתבי-יד של בן-ציון¹⁸⁶.

שאול ישועה אביטבול. 1740—1809 בערך. מחכמי צפרו. מכונה: רב שיש"א. לפי המסופר, היה שמו ישועה עד שנות הארבעים, ורק אחר מחלתו הוסיפו את השם שאול¹⁸⁷.

שאול אבן דנאן. נפטר תרל"א. רמו"ץ בפאס, "והיה לו יד ושם בחכמת הקבלה" (מ"ר, קיא ע"ד).

שאול נחמיהם (נחמייאש) בן דוד בן מסעוד. המאה ה-19. מרבני מראכש. בהסכמות הוא מכונה: "צדיק המפורסם בכול ערי המערב חסידה קדישה ופרישה(!) המקובל האלקי המלומד בנסים". בנו שלמה, מביא "מעשה נסים" בראשי הספרים שההדיר. חיבוריו הקבליים הם: "וישמע שאול", הערות הלכיות לשו"ע או"ח בשילוב עניינים קבליים (תונס תרס"ט); "ויאמר שאול", פירוש קצר לפרשת בראשית (תונס תרצ"א); "בית שאול", פירוש על כמה פסוקי ג"ך (שם שם). (מ"ר, קיב ע"א).

שאול פירירו (הראשון) ב"ר דוד. 1566—1655. מגדולי חכמי פאס¹⁸⁸. בן-נאיים מצטט מ"הקדמת ס' מאירת עינים למו"ה אלעזר בהלול ז"ל ראיתי שכתב על הרב הנו' בזה"ל [= בזה הלשון]: כמוהר"ר הרה"ג המקובל האלוהי אשר נגלה אליו אליהו ז"ל ר' שאול

186 ראה הקובץ של Saul Aranov (לעיל הע' 113), כתי" 3.

187 ראה מאמרו של ח' בנטוב, בספר זכרון לר"א אלמאליח, זכור לאברהם, תשל"ב, עמ' 61 הע' 4.

188 לתולדותיו ראה מ"ר, קח ע"ד—קי ע"ב; רשימת עמאר, עמ' 334—335.

סירירו זיע"א" (מ"ר, קי ע"ב). כנראה שהוא מחבר ס' התפוח, אשר פיסקה קצרה ממנו נמצאת בכת"י גיו-יורק/בהמ"ל 1805, והוא קובץ ליקוטים קבליים שנכתב בצפון-אפריקה במאה ה-18: "כתב בס' התפוח לכמההר"ר שאול סירירו זצ"ל, וז"ל: דע בני כי המקובלים יש להם מספרים ידועים אשר בהם פועלים ויש לכל שם ניקוד אשר בו יכוונו לספירות לפעול באותם השמות... יע"ש. עכנמ"ך [= עד כאן נמצא כתוב] בכ"י יש"ן (דף 45א). בכתב-יד אחר, גיו-יורק/להמן 220, קכו ע"ב, נמצאות סגולות ממנו. בהיותו בן י"ט השלים את פירושו לספר משלי, "חנוך לנער"¹⁸⁹, ככתוב בקולופון שבראש כת"י אוקספורד 124, כי ביום ט"ו לאייר (ראה להלן) שנת שצ"ה נשלמו חמשים שנה לחבור הספר, "וכשסיימתיו הייתי בן י"ט שנה". אכן, בקולופון שבסופו, דף 378א, כתוב: "תם וגשלם ר"ת (ראה לעיל) אייר שנת מש"ה" וכו'. בספר זה נזכר הזוהר כמה וכמה פעמים, כגון: 65—66א, 106ב, 136א, 349ב, 360א, ועוד.

שלום בוזאגלו בן משה בן שלום. מגדולי הקבלה במזרח¹⁹⁰. יליד מראכש. בערך ב-1745 היגר ללונדון, ונפטר בה ב-1780. רבותיו בקבלה היו: ר' אברהם אזולאי, ר' יעקב פינטו, ר' ישעיה כהן ור' יעקב גדליה¹⁹¹. כן הוא מזכיר את ר' חיים נ' עטר הזקן (ע"ע), שנפטר בשנת תפ"א, כמי ש"בסוף ימיו למדתי ממנו כמה דברי חכמה"¹⁹². פירושו ל"זוהר" (דרך אגב, הוא הפירוש המלא ל"זוהר" שראה ראשונה אור הדפוס), "מקדש מלך" (אמסטרדם תק"י), נוטה מצד אחד לפשט, ומצד שני לקבלת האר"י. "הספר נפוץ מאוד בחוגי המקובלים ונדפס תשע פעמים"¹⁹³. א' יערי מוסיף, כי ספר זה הוא "הפירוש על הזוהר הנפוץ ביותר בחוגי החסידים, ואף אלה מבין החסידים שפסלו את דברי 'חמדת ימים' לא פסלו בגללו

189 כתה"י היה בידי בן-גאיים, ובסופו העתקה מס' הכוונות של האר"י. ראה מ"ר, קי ע"א; כבוד מלכים, ח ע"ד. בכת"י אוקספורד 124 דלהלן לא הועתקה זו מחדש.

190 ראה ג' שלום באנציקלופדיה עברית, כרך "ט", טור 99; מ"ר, קיב ע"א—ע"ב. כדוגמה ליחס ההערצה אליו מבין זמנו, אביא דווקא מפי אדם שאינו שייך לעולם הקבלה. ר' אברהם ב"ר שלמה, מהאג, ערך דיון הלכתי בנושא רפואי (י"ז באדר תקכ"ח), והוא כותב בין היתר: "ועוד אני כותב ראייה זו על הספר, בא החכם מן המערב ה"ה ידידי האת נפשי החכם השלם המקובל האלוף כמההר"ר שלום בוזאגלו גר"ו, בעל המחבר מקדש מלך... ותגיד לי שבארצות מערב" וכו'. נדפס ב"המאסף", תקמ"ה, עמ' יד.

191 רש"ב כותב בהקדמתו למקדש מלך: "ותורה מחזרת על אכסניא שלה ובעיר מארואיקוס מצאה בית וקן לה אשר שם שתה אפרוחיה הלומדים מתוך דוחק וחמס... ובראשם הרב הגדול המפורסם חסידא קדישא המקובל האלדי כמההר"ר אברהם אזולאי זלה"ה, לרב לי עשיתי וממנו זאת החכמה למדתי, ובספר הזה בשם מוריני לו הזכרתי. כי למהורח"ו זלה"ה בשם הרב סתם קראתי. ומתלמידיו הרבנים לחברים לי קניתי, וגם מהם סתרי תורה למדתי. מהם אשר המה חיים עדנה... ה"ה מעלת החכם השלם המקובל האלוהי כמההר"ר יעקב פינטו... ומהם נוחי נפש... ה"ה מעלת החכם השלם כמההר"ר ישעיה הכהן, ואריה דבי עילאי דיתבי בתוואי לבאי הנמנה תמיד לכל דבר מצוה, ויחדיו נמתיק סוד תורה באהבה ואחוה, הוא אחד המיוחד מבני עליה, מעלת החכם השלם הדיין המצויין כמור"ר יעקב גדליה זלה"ה."

192 ראה מקדש מלך, ח"ב, בהשטטות, ריח ע"ב.

193 י' תשבי, משנת הזוהר, כרך א, ירושלים תש"ט, עמ' 115 והע' 3. בינתיים נוספו מהדורות-צילום. על השפעתו בחימון ראה יעקב ספיר, אבן ספיר, גה ע"ב. על דפוסי רוסיא של מקדש מלך, ראה ח' ליברמן, אהל רח"ל, ח"ג, גיו-יארק תשד"מ, עמ' 489—504.

את 'מקדש מלך' המביא את דברי 'חמדת ימים' פעמים הרבה"¹⁹⁴. אף ייזכר כאן, כי במהדורת זאלקוויא תקנ"ג של "מקדש מלך" באו הסכמות של ר' לוי יצחק מברדיטשוב ור' ישכר דב מזלאטשוב (משנת תקנ"ג). חיבוריו הקבליים האחרים הם: "הדרת מלך", פירוש לוריאני על מאמרי "זוהר" עמוקים, אמשטרדם תקכ"ו; "פני מלך, הוד מלך, כבוד מלך", פירוש על ה"אידרות" ועל "ספרא דצניעותא", לונדריש תקל"ג; "כסא מלך", פירוש על "תיקוני הזוהר", אמשטרדם תקל"ד.

שלום די לאמאר. בין תקי"א—תק"ן. מחכמי מאזאגן. בפיוטו מתארהו ר' דוד חסין כמי ש"מוכתר בכתר תורה וכתר מלכות, ויש לו שם בחכמת הקבלה" ("תהלה לדוד", נב ע"א; מ"ר, קיג ע"א).

שלום הסבעוני. נזכר ב"מאור ושמשי", קכב ע"ב. ובקונטרס שפת אמת שבסוף אמת ליעקב, לר' יעקב שאלתיאל ניניו, קת ע"ג, כתוב: "ומזה כמה שנים שראתה עיני בסידור כ"י הגהת [= פירוש] חכם א' מחכמי מערב זה שמו רבי שלום הסבעוני ז"ל", אשר שלח שאלה לחיד"א¹⁹⁵.

שלום לעזרימי בן מימון. המאה ה-18. מחכמי מקנאס. ידוע כמקובל (מ"ר, קיב ע"ד).

שלמה אבודרהם. המאה ה-18. מחכמי טטואן. בהקדמת "מעשה רק"ם", מיום י"א בחשון תקס"ו, נזכר אברהם בן "החכם השלם הדיין המצויין הרב הכולל המקובל האלוהי חסיד ועניו כמוהר"ר שלמה אבודרהם וצ"ל". ובהקדמת שו"ת "זכות אבות", מחודש תמוז תקנ"א, נזכר "יצחק אבודרהם נר"ו בן לאותו צדיק החכם השלם הדו"מ הרב הכולל המקובל האלוהי עץ החיים כמוהר"ר שלמה וצ"ל" (וראה נה"מ, עמ' 158; מ"ר, קיג ע"ד).

שלמה בן אברהם. מאה י"ז. מעתיק כת"י ביה"ד בלונדון 121, לט ע"א, הוסיף הגהה לס' גנת ביתן: "ואני הכותב יוסף בן לאדוני אבי בנימין ראיתי שכתב זה"ר שלמה בן אברהם ואמר ראיתי כונת ברכת מזון עד"ה(?) ולפי שהה"ר יצחק כהן לא פירש סידורם(?) באתי להשלים על דעתו... כך פירש הה"ר משה בן מימון ז"ל עכ"ד". משמע שהוא חי אחרי ר' יצחק הכהן ולפני שנת תנ"ו, שנת העתקת כתה"ל, וחי כנראה סמוך לחוגו של ר' משה אלבאז. לאחר העתקת ס' גנת ביתן, הוסיף המעתיק לקוטי סודות, ובדף טו ע"א אנו קוראים: "ואני הכותב צעיר התלמידים יוסף בן לאדוני אבי בנימין אמרתי לכתוב... שמצאתי בכתבית יד הה"ר שלמה בן אברהם יצ"ו וכו'. ועוד שם הועתק ס' פרח שושן, שזהות מחברו אינה ידועה, ואף בספר זה מצוטטים כמה פעמים דברי ר' שלמה בן אברהם. עיין דפים: יד ע"ב, יו ע"א, יט ע"ב, כב ע"ב.

שלמה ארהאן בן מסעוד. מחצית ראשונה של מאה י"ח. מקורו בתאפילאלת ועקר לתיטואן. מחבר "בנאות דשא" (זיטאמיר תרי"ז, וד"צ ירושלים תשל"ט), עניינו הנהגות

194 תעלומת ספר, ירושלים תשי"ד, עמ' 137, הע' 128. וראה המסופר שם על ר' צבי הירש מזידיטשוב.

195 דברי ר"י ניניו הובאו גם בתיקון מנחת ערב לר' יוסף כנאפו, ליוורנו חש"ד, נט ע"ב.

יומיזמיות, אך משולבים בו הרבה דברי קבלה. במיוחד ראה הערכת הקבלה בפרקים: כ, כב, לא, לב.

שלמה אבוליו. מאה י"ח. דברי קבלה שלו מצוטטים ע"י ר' דוד צבאח, בס' משכיל לדוד, תוניס תרע"ט, צא ע"ב—צב ע"א.

שלמה בלולו. מו"ץ בדמנאת. "ביחס הכתוב שביד זרעו תארוהו תחה"ש הדו"מ [=החכם השלם הדיין ומצוין] המקובל האלוהי" (מ"ר, קיח ע"א).

שלמה אבן דנאן בן משה. ט' בסיון תר"ח—כ"ח בחשוון תרפ"ט. רמו"ץ בפאס. "ויש לו יד ושם בחכמת הקבלה" (שם, קיד ע"ד—קטו ע"ג).

שלמה ווענגנו. 1800 בערך. ערך ספר "הלולא רבא", והוא סדר הלימוד לליל ל"ג לעומר, ליורנו תקע"ט. בהסכמת רבני ליורנו כתוב: "...ובא אחד חכם מתושבי המערב, החשוב ומעולה הח' השלם והכולל כמוהר"ר שלמה וענאנו גר"ו, הקריב את קרבנו בהונו ואונו להדפיסו מחדש בתוספת מרובה תוד לטובה חידושי תורה שפתיה נאות" וכו'.

שלמה מאימראן בן אברהם. מחצית ראשונה של מאה י"ט. חיבורו "שפת אמת" מוקדש לענייני תפילה. כגון: הקפדה על עברית נכונה, בדקדוק האותיות והנקודות; כוונה בפירוש המילות; תפלה בנחת, בומרה ובנעימה, וכיו"ב. בדרך כלל מעלה את ערך התפילה על-פי סודות עליונים על פני תפילה כפשוטה. מסתמך על זוהר ועל חמדת ימים, אם כי אינו קבלי ממש. ככל הנראה, לפי המחיקות, כת"י ניו-יורק/בהמ"ל 5264, הוא אוטוגרף. עותק זה כרוך שלא כסדר.

שלמה בן עובד. על מצבת קבורתו באיפראן כתוב: "מרנא ורבנא המקובל האלקי המלומד בנסים" ¹⁹⁶.

שלמה עמאר. נפ' בשבת פר' לך לך שנת תג"א (1690). והרבה הספדים נאספו בכת"י לידס-ירות 757. "רמו"ץ במראקס והיה מקובל" (מ"ר, קכב ע"א). מתלמידיו של ר' יצחק די לוויה ¹⁹⁷. מדבריו הביא ר"ש בוזאגלו בחיבורו "מקדש מלך", כנרשם בלוח ראשי-התיבות, בסוף חלק א.

שלמה בן שבת ב"ר אברהם. מהעיר תאמאנרת מגוף סוס. העתיק את "מערת שדה המכפלה" של ר"מ בן צור, באדר ב' תפ"ו. אף צירף הקדמה בשם 'הלל גמור' (מ"ר, קיח ע"ג; מ"ד גאון, עמ' 661).

שמואל י' וואערש. מאה י"ח. לפי חומר שבכתב-ידו הסיק הרב משאש ¹⁹⁸, "שהיה לו יד ושם בקבלה".

¹⁹⁶ ראה "החבצלת", שנה לא, כ"ה בתמוז תרס"א, עמ' 253.

¹⁹⁷ ראה עובדיה, פאס, ח"ב, עמ' 241—242, 351.

¹⁹⁸ אוצר, ח"א, עמ' סא. וראה סיפור עליו בס' ילקוט יוסף, לר' יוסף חיים ילון, ירושלם תרצ"ד, עמ' 41.

שמואל לבלייא. מאות 18–19 בערך. מעיר צפרו, בנו משה מתארהו כ"צדיק וחסיד החכם השלם והכולל, אין גומרין עליו את ההלל, המקובל האלוהי". האב ובנו האריכו ימים מאוד (מ"ר, קכד ע"ד). ייתכן שהוא [ושמא – סבן] הוא מחבר פירוש לעשר ספירות מאת "שמואל בן א"א אברהם המכונה אלבלייא" (וראה שלום, מפתח, עמ' 512), שהועתק בכת"י הת"ת בליוורנו 97, דפים 46א–50א. תצלומו בירושלים קשה ביותר לקריאה.

שמואל קארו. 1700 בערך. רמ"ץ בסאלי ורבאט יחד עם ר' אליעזר דאבילא (שם, קכ ע"ג). "רב ומקובל ידוע במארוקו"¹⁹⁹.

שמעון אלחדאר. בכת"י ששון 919, עמ' 186, מובא קטע קצר בן חמש שורות: "שמעתי מה"ר שמעון הכהן בן אלחדאר ז"ל שראה בספר שבעה [עינים]... אנכי כורת ברית זהו סוד בראשית" וכו'. אמנם אין כאן הוכחה משכנעת שהוא עצמו היה מקובל.

שמעון בן לביא. מקובל גדול, ממגורשי ספרד. חי בפאס. בערך בשנת ש"ט²⁰⁰ עבר לטריפולי בדרכו לארץ ישראל, אלא שהחליט להשתקע בטריפולי מאחר שמצא לפניו שדה פעולה נרחב. חלק נכבד בין השנים רנ"ב–ש"ט הוא פעל בפאס, ובמשך תקופה זו עסק בחיבור ספרו "כתם פז"²⁰¹, על ספר זה כותב ג' שלום: "הספר החשוב במרוקו אז הוא 'כתם פז' למקובל שמעון לביא מפאס – הפירוש היחיד לזוהר שלא הושפע מקבלת צפת"²⁰². הקונטרס 'באור מלים זרות שבספר הזוהר' יוחס אליו בדפוס²⁰³. מפורסם ביותר

199 ראה טולידנו, שם (הע' 77), עמ' 23. בס' חפץ ה', לר' חיים בן עטר, אמשטרדם תצ"א, גדפסה הסכמה שלו.

200 הסכמת רבני ליוורנו לספר כתם פז; חיד"א בשע"ג. לפי מרדכי הכהן, הגיד מרדכי, ירושלים תשל"ט, עמ' 82, 267, יצא מפאס לטריפולי, כנראה, בשנת ש"ט/1559.

201 ג' שלום כותב, כי הספר נתחבר סמוך ל-1570; ראה אנציקלופדיה עברית, כרך ז, טור 645. אבל אין ספק שחלקים ממנו נתחברו עוד לפני כן, בהיותו בפאס.

202 ראה שם, כרך כט, טור 93. וראה גם לעיל, הע' 7.

203 גדפס בסוף ספר יד נאמן, לר' חיים אברהם מיראנדה, שאלוניקי תקס"ד, סג ע"ג–סד ע"ד; וכן בקובץ קבוצת חכמים, בעריכת וואלף וורנהיים, ווין 1861 (ודפוס-צילום, תל-אביב תשל"ל), עמ' 82–87. ברם, בכתבי-יד ובמהד' דפוס אחת לא נקרא שמו של ר"ש לביא על קונטרס-מילון זה, והוא אף שונה בנוסחו, בהשמטות והוספות. כך בכת"י גיו-יורק/בהמ"ל 2085, דפים 15ב–18א, הכותרת: "ביאור מילות קשות מהזוהר על דרך אלפא ביתא". וכך היא הפתיחה בראש

כת"י ירושלים 80 4° ובכת"י גיו-יורק/בהמ"ל 1855, דף 10ב: "הרבה חתרנו ומצאנו התהלה לאל ית' למצוא למלות זרות שבספר הזוהר ביאור, וה' עזרנו גם בתיקון השיבושים והטעיות אשר נפלו בו ע"י המעתיקים בבלי דעת והורקו מכלי אל כלי". המילון שם בדפים 10ב–13א.

נוסח דומה לכת"י אלה גדפס בס' ישע יה, לר' ישעיה בן אליעזר חיים מניצה, ויניציאה שצ"ן, ג ע"א–ז ע"א, מתוך אוצר הספרים של אביו, ואף שם מסיים המעתיק: "תם ונשלם הפירוש מהמלות היותר זרות שבספר הזוהר. ואני הצעיר דקדקתי כל מלה ומלה בספר הערוך ובספר צמח דוד כדי לפרש אותה בביאור היותר טוב". משמע ש"דקדוקי" משוקעים בתוך הטקסט הנדפס. והנה בכת"י גיו-יורק/בהמ"ל 1574, דפים 126א–128ב, נרשמו בשולי העמודים הגהות וחילופי נוסח, ככתוב: "אלו ההגהות העתקתי מהעתק ביאור המלות שנמצא מכ"י שארי כמה"ר

יחיאל אוטולינגי ז"ל". כת"י זה הועתק בשנות 1599–1602, והוא מעורר הרהור בדבר נכונות הייחוס של המילון לר"ש לביא, בעיקר לנוכח שתיקתם של כתבי-יד ממארוקו.

הוא שירו 'בר יוחאי'²⁰⁴. כן מיוחסת לו בכתבי-יד "בקשה", שהאקרוסטיכון הוא שמעון בן לביא, מתחילה: "שבת כאישון בת עין תשמור וזוכריהו על היין"²⁰⁵. אך אינה קבלית. כמו כן נדפס "סדר תקוני כלה לליל שבועות כמנהג ק"ק טריפולי דלברבריא יע"ה, שהובא ע"י איש חכם ורופא ואבי הקבלה כמה"ר שמעון לאבי זלה"ה, מגורש מספרד מעיר קשטיליאנה והוא בנוי על שבע ספירות וכו' (ויניציאה ת"מ). אך נראה שאין הוא המחבר.

204 לפי בן-נאיים, "נוהגים לאומרו בכל המערב בליל שב"ק על השולתן קודם הסעודה" (מ"ר, קכו ע"ב), ובכלל זכה להתפשטות עצומה בתפוצות ישראל. נדפס לראשונה בס' היכל ה', לר' יחיאל אשכנזי, ויניציאה [ש"א], מד ע"ב—מה ע"א. בכותרת: "פזמון להרשב"י ז"ל לקבלת שבת". דברים על כך יתפרסמו אי"ה במקום אחר. לפי שעה עיין חלמיש, המקובלים, עמ' 228—230 בהע' 101.

205 כת"י מנצ'סטר-גסט 2087, יט ע"ב—כ ע"א; כת"י פריס 1433, דפים 70—71א. ועיין זעפרני, השירה, עמ' 177.

רשימת קיצורים ביבליוגרפיים

אהל דוד = דוד ששון, אהל דוד, לונדון 1932.
אליאור, דרעה = רחל אליאור, 'מקובלי דרעה', "פעמים", 24, תשמ"ה, עמ' 36—73.
אסף, לתולדות = שמחה אסף, קונטרס 'לתולדות היהודים בפאס', "מזרח ומערב", ה, תר"ץ, עמ' 198—201 (בהמשכים).
בניהו, מיכאל = מאיר בניהו, ר' אברהם אבן מוסא ובנו, "מיכאל", מאסף לתולדות היהודים בתפוצות, כרך ה, תל-אביב תשל"ח, עמ' ט—קלג.
גאון, יהודי המזרח = משה דוד גאון, יהודי המזרח בארץ-ישראל, שני כרכים, ירושלים תרפ"ה—תרצ"ח.
גלים, אנציקלופדיה = יעקב גלים, אנציקלופדיה לתולדות חכמי ארץ-ישראל, שלושה חלקים, ירושלים תשל"ה—ה.
זעפרני, השירה = חיים זעפרני, השירה העברית במרוקו, ירושלים תשמ"ד.
חלמיש, דברים = משה חלמיש, 'דברים על מעמד הקבלה וסוגי יצירתה במארוקו', (בדפוס).
חלמיש, היצירה = הנ"ל, 'על סוגי היצירה הקבלית במארוקו', "פעמים", 15, תשמ"ג, עמ' 29—46 (= פעמי מערב, בעריכת יצחק בצלאל, ירושלים תשמ"ג, עמ' 209—226).
חלמיש, המקובלים = הנ"ל, 'המקובלים במארוקו', "ממזרח ומערב", ב, תש"ם, עמ' 205—235.
טולידנו, אוצר גנוים = יעקב משה טולידנו, אוצר גנוים, ירושלים תש"ך.
ישמח ישראל = ישמח ישראל, מקנאס תרצ"א. (לפי אברהם הטל — נדפס בפאס. ראה מאמרו ב"ממזרח ומערב", ב, רמת-גן תש"מ, עמ' 129 הע' 25).
מאור ושמש = יהודה קוריאט, מאור ושמש, ליוורנו תקצ"ט.
מבקשי ה' = מבקשי ה', אלגיר תרמ"ז.
מ"ר = יוסף בן-נאיים, מלכי רבנו, ירושלים תרצ"א, וד"צ שם תשל"ה.
משאש, אוצר = יוסף משאש, אוצר מכתבים, שני חלקים, ירושלים תשכ"ח.
נה"מ = יעקב משה טולידנו, נר המערב, ירושלים תרע"א. מהדורה חדשה: שם תשל"ג.
עובדיה, פאס = דוד עובדיה, פאס וחכמיה, שני חלקים, ירושלים תשל"ט.
עובדיה, קהלת צפרו = הנ"ל, קהלת צפרו, שלושה חלקים, ירושלים תשל"ו.
עת לכל חפץ = יעקב אבן צור, עת לכל חפץ, נא אמון תרנ"ג.

רשימת עמאר = [משה עמאר], רבני פאס וחכמיה, בתוך: ד' עובדיה, פאס וחכמיה, חלק א, עמ' 249—367.

שבחי צדיקים = שבחי צדיקים, ג'רבה תש"ח.

שלום, כתבי יד = גרשם שלום, כתבי-יד בקבלה, ירושלים תר"ץ.
שלום, מפתח = הג"ל, 'מפתח לפירושים על עשר ספירות', "קרית ספר", י (תרצ"ג—ד), עמ' 498—515.

שלום, פרקים = הג"ל, פרקים לתולדות ספרות הקבלה, ירושלים תרצ"א.
שלום, שבתי צבי = הג"ל, שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו, שני כרכים, תל-אביב תשי"ז.
שמחה וששון ליהודים = אברהם עלון, שמחה וששון ליהודים, חמ"ד תש"ה, וחמוש"ד.
תהלה לדוד = דוד חסין, תהלה לדוד, כאזאבלאנכא תרצ"א.
תשבי, מה"ז = ישעיה תשבי, משנת הזוהר, כרך א, ירושלים תש"ט; כרך ב, שם תשי"ז.

רשימת מספרי התצלומים של כתבי-היד שנוכרו במאמר, במכון לתצלומי כתבי-היד באוניברסיטה העברית בירושלים *

אוקספורד	ניו-יורק
124 = ס' 16188	בית-המדרש לרבנים (בהמ"ל)
2233 = ס' 20516	R.159 = ס' 35303
ירושלים	R.236 = ס' 35348
היכל שלמה 2329 = ס' 25825	R.1510 = ס' 35173
מוסאיוף 167 = ס' 22985	R.1521 = ס' 35368
מוסד הרב קוק	R.1538 = ס' 10636
51 = ס' 20035	R.1541 = ס' 10639
1006 = ס' 21146	R.1574 = ס' 10672
1314 = ס' 21556	1650 = ס' 10748
1386 = ס' 20892	1659 = ס' 10757
מכון בן-צבי 56 = ס' 35632	1674 = ס' 10772
לונדון	1684 = ס' 10782
בית-הדין 121 = ס' 4787	1710 = ס' 10808
המוזיאון הבריטי	1711 = ס' 10809
788 = ס' 4830	1746 = ס' 10844
Or. 10521 = ס' 7883	1773 = ס' 10871
לום אנג'לס	1774 = ס' 10872
3.10 x b 828 = ס' 32541	1780 = ס' 10878
ליברפול — מוזיאון	1788 = ס' 10886
12044m = ס' 14584	1805 = ס' 10903
לירפורט	1812 = ס' 10910
757 = ס' 15231	1814 = ס' 10912
ליוורנו, ת"ת 97 = ס' 12532	1828 = ס' 10926
מנצ'סטר-גאסטר	1848 = ס' 10946
2087 = ס' 16123	1855 = ס' 10953

* בהזמנות זו, הריני מזדה להנהלות הספרייות ולעובדיהן, ובמיוחד לעובדי בית-הספרים הלאומי בירושלים, על האפשרות שניתנה לי לעיין באוצרותיהן.

קולומביה	11183 'ס = 2085
16463 'ס = x893 C11	11187 'ס = 2089
20668 'ס = x 8 9 3 H 5 3 3	11203 'ס = 2105
20689 'ס = x 8 9 3 B 5 3 7	11283 'ס = 2185
23459 'ס = x893.16 y7	11285 'ס = 2187
פרים	29137 'ס = 3100
14487 'ס = 858	10183 'ס = 4643
35036 'ס = 1433	30061 'ס = 5264
35046 'ס = 1447	ב ה מ " ל / ב ן - ג א י י ם
פרמה 176 'ס =	24305 'ס = 2
פרנקפורט דמיין	24376 'ס = 98
10635 'ס = Hbe, 4° 20	24409 'ס = 131
5521 'ס = 195 קופנהגן	ל י ה מ ן
קיימברידג'	23183 'ס = 8
15941 'ס = 105	23254 'ס = 79
17458 'ס = 1521	24474 'ס = 132
קיימברידג' / הרוורד	24504 'ס = 162
34442 'ס = Heb. 33	24514 'ס = 172
שיון	24552 'ס = 207
9363 'ס = 919	24556 'ס = 211
9362 'ס = 921	24560 'ס = 215
	24565 'ס = 220